

**OSMANLI TAŞRA YÖNETİCİLERİNİN TANZİMAT REFORMLARINA
YAKLAŞIMINA DAİR BİR MUKAYESE: ERZURUM EYALETİ VALİLERİNİN
TUTUMLARI VE MEHMET KÂMİL PAŞA'NIN ERZURUM MEMURİYETİ
(1839-1846)**

*A Comparison of The Approach of Ottoman Provincial Administrators to The Tanzimat Reforms:
The Attitudes of The Governors The Province of Erzurum and The Erzurum Civil Service of Mehmet
Kâmil Pasha (1839-1846)*

Ömer TORAMAN¹

¹Dr., Elazığ Valiliği, Elazığ, omertoraman25@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-8432-9430

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
10.08.2023
Kabul/Accepted:
20.09.2023

DOI:

10.18069/firatsbed.1341072

Anahtar Kelimeler

Eyalet, Vali, Tanzimat

Keywords

Province, Governor,
Tanzimat

ÖZ

Başkente uzak eyaletlerden olan Erzurum eyaleti 1845 yılında Tanzimat'a dâhil edildi. 1839 yılından, 1845 yılına kadar, Erzurum eyaleti valiliği görevini yürütenlerden Halil Kâmilî Paşa, Tanzimat'ın askeri hükümlerinin bu eyalette uygulanmasına karşı çıkmış, netice alamayınca görevinden istifa etmiştir. Böylece Tanzimat hükümlerinin, bütün yönleri ile uygulanması konusunda kendisine gönderilmek üzere hazırlanan talimat muhatapsız kalmıştır. Halefi Bekir Sami Paşa, Tanzimat hükümlerinin uygulanması için gayret gösterdi ise de eyaletin konumu, büyüklüğü, Van, Muş ve Çıldır sancaklarında karşılaşılan güçlükler karşısında, tecrübesizliğinin bir neticesi olarak Meclis-i Vâlâ ve Sadaret tarafından başarısız bulundu. Eyalet genelinde sorunların tespiti ve çözümü için, Meclis-i Vâlâ azası Mehmet Kâmil Paşa özel görevle Erzurum'a gönderildi. Mehmet Kâmil Paşa Tanzimat hükümlerinin uygulanması hususunda önemli adımlar attı. Tecrübesizliği sebebiyle görevden alınan Bekir Sami Paşa'nın yerine, daha önce Erzurum valiliği görevini yürütmüş olan, Esat Muhlis Paşa ikinci defa Erzurum valisi olarak atandı. Esat Muhlis Paşa, Mehmet Kâmil Paşa'nın başlatmış olduğu faaliyetleri devam ettirmiş, Tanzimat hükümlerinin bütün yönleri ile uygulanması için çalışmıştır. Özellikle Van, Muş ve Çıldır sancaklarında karşılaşılan güçlükler, Esat Muhlis Paşa'nın döneminde tam olarak çözülememiş, halefi valilerin de gündeminde olmaya devam etmiştir. Tanzimat hükümlerinin uygulanmasında merkezdeki reformcu grubun beklentisi, reform karşıtı valilerin tutumları ve tecrübesiz valilerin uygulamaları nedeniyle, tam olarak karşılanamamıştır.

ABSTRACT

Erzurum province, one of the provinces far from the capital, was included in the Tanzimat in 1845. From 1839 to 1845, Halil Kâmilî Pasha, one of the governors of Erzurum province, opposed the implementation of the military provisions of the Tanzimat in this province, and resigned from his post when he could not achieve any results. Thus, the instruction prepared to be sent to him regarding the implementation of the Tanzimat provisions in all its aspects remained unaddressed. Although his successor Bekir Sami Pasha made efforts to implement the Tanzimat provisions, he was deemed unsuccessful by the Majlis-i Vâlâ and the Sadaret as a result of his inexperience in the face of the location and size of the province and the difficulties encountered in Van, Muş and Çıldır Sanjaks. Mehmet Kâmil Pasha, a member of the Majlis-i Vâlâ, was sent to Erzurum on a special mission to identify and solve the problems in the province. Mehmet Kamil Pasha took important steps in the implementation of Tanzimat provisions. Bekir Sami Pasha was dismissed due to his inexperience, and Esat Muhlis Pasha, who had previously served as governor of Erzurum, was appointed governor of Erzurum for the second time. Esat Muhlis Pasha continued the activities initiated by Mehmet Kamil Pasha and worked for the implementation of Tanzimat provisions in all aspects. The difficulties encountered especially in the Sanjaks of Van, Muş and Çıldır were not fully resolved during Esat Muhlis Pasha's term and continued to be on the agenda of his successor governors. The expectations of the reformist group at the center in the implementation of the Tanzimat provisions could not be fully met due to the attitudes of anti-reform governors and the practices of inexperienced governors.

Atf/Citation: Toraman, Ö. (2023). Osmanlı Taşra Yöneticilerinin Tanzimat Reformlarına Yaklaşımına Dair Bir Mukayese: Erzurum Eyaleti Valilerinin Tutumları ve Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum Memuriyeti (1839-1846). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 3, 1453-1470.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ömer TORAMAN, omertoraman25@gmail.com

1. Giriş

1839 yılında, Tanzimat Fermanı ilan edildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu yeni bir reform dönemine girmiş bulunuyordu. 1826 yılından başlatılabileceğimiz sancılı askeri reform döneminden farklı olarak bu defa askeri, idari, mali ve hukuki yönleri olan çok kapsamlı bir reform hareketi başlatılmış oldu. İmparatorluğun merkezi bürokrasisi içinde reformlara karşı farklı yaklaşan grupların varlığı ve rekabeti, sonraki süreçte Tanzimat hükümlerinin uygulanması konusunda inişli çıkışlı bir dönemin yaşanmasına sebep oldu. Reform hareketinin destekçisi grup, İmparatorluğun içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak, Tanzimat hükümlerinin tedricen uygulanmasını uygun bulmuştu. Uygulamadaki iniş çıkışlara rağmen reformcu grup, Tanzimat hükümlerinin tatbikini eyalet bazında yaygınlaştırmaya çabalıyordu. Bu çabaların bir neticesi olarak Erzurum eyaletinde Tanzimat hükümlerinin uygulanmasına, 6 yıllık bir gecikmeden sonra, 1845 yılında karar verildi. Bu çalışmada, öncelikle Tanzimat Fermanının ilan edildiği 1839 yılından, Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanmasına karar verildiği 1845 yılına kadar geçen sürede görev yapan valilerin, Tanzimat'a karşı tutumları ele alınacaktır. Daha sonra, bir yandan 1845 yılından itibaren Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanmasına gayret gösteren valilerin tutumları, diğer yandan da daha sonra uygulamalarına sıkça rastlayacağımız teftiş faaliyetlerinin öncüsü olarak değerlendirilebileceğimiz, Meclis-i Vâlâ azası Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum eyaletinde yürüttüğü özel görevin neticeleri ve reformlara etkisi ele alınacaktır. Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanması ve Mehmet Kâmil Paşa'nın özel görevi hakkında ilk bilgileri Cevdet Küçük tarafından 1975 yılında hazırlanan doktora tezinde bulabiliyoruz. Bu tezin hazırlanmasının üzerinden neredeyse yarım asırlık bir zaman geçmiş bu süreçte arşivde yeni belgeler tasnif edilerek araştırmaya açılmıştır. Cevdet Küçük hocamızın bu çok kıymetli tezinde işlediği konuları yeni belgelerin ışığında daha da detaylandırmak suretiyle, bu çalışmada reform yanlısı bir paşanın faaliyetleri ile Erzurum eyaleti valilerinin Tanzimat reformları karşısındaki tutumlarının bir mukayesesini yapılması hedeflendi. Tanzimat hükümlerinin uygulanmasının İmparatorluk genelinde yaygınlaştırılması çabalarına karşı eyalet valilerinin tutumunun, Erzurum eyaleti esas alınarak, etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Mehmet Kâmil Paşa: Hayatı ve Görevleri

Mehmet Kâmil Paşa 1790 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası, Tersane Eminliği Baş-mutemetlerinden, Musevilikten dönme, Arif Mehmet Ağa'dır (ölümü 1852). Mehmet Kâmil Paşa Enderun'da yetişmiş, oradan askerliğe girmiştir. Eğitim için Avrupa'ya gönderilmiştir. Dönüşünde *Miralay* ve ardından *Mühimmat-ı Harbiye Mirlivası* oldu¹.

Aralık 1837'de Berlin Orta Elçiliğine tayin oldu. Bu görevini Eylül 1839'a kadar sürdürdü. Dönüşünde Sultan Abdülmecid'in hatt-ı hümayununu, o sırada isyan halinde bulunan, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya götürmekle vazifelendirildi. Ocak 1841'de, *Ferik* rütbesine yükseltilerek, Belgrat Muhafızı oldu². Bölgede patlak veren Niş isyanı sırasında düzeni sağlamak için gayret gösterdi.

Eylül 1843 tarihinde Dâr-ı Şûrâ azası olarak görevlendirildi. Bu vazifesinde çok fazla kalmadan, Kasım 1843'te, *Veziir* rütbesine yükseltilerek, Bosna valisi oldu. Bu sırada Niş isyanı Bosna'da da etkisini göstermekteydi. Tanzimat Fermanının tam olarak anlaşılabilmesi ve ahalinin genel hoşnutsuzluğundan kaynaklanan düzensizliğin giderilmesi için gayret gösterdi. Kasım 1844'e kadar bu vazifede kaldıktan sonra, Meclis-i Vâlâ azası olarak görevlendirildi. Tanzimat Fermanı hükümlerinin uygulanmasını gözeten Meclis-i Vâlâ azalığı sırasında, Belgrat Muhafızlığı ve Bosna valiliği görevlerinde edindiği tecrübe ile aşağıda detaylı bir şekilde inceleneceği üzere, Tanzimat hükümlerinin uygulanmaya başlanması ile birlikte ortaya çıkan karışıklıkları gidermek, Tanzimat hükümlerini halka doğru bir şekilde anlatmak üzere, Ağustos 1845 tarihinde Erzurum'a görevlendirildi³.

¹ Mehmet Kâmil Paşa'nın hayatı hakkında başlıca kaynaklar: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 862; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS Yayınları, İstanbul 1999, s. 97; Şurkan Kader, *Kâmil Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1851-1854)*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2014, s. 16-20; Tülay Ercoşkun, "Mehmet Kâmil Paşa'nın Rumeli Teftişi (Ağustos 1851-Aralık 1853)," *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri*, Antalya, 2017, s. 259-260.

² M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 862; BOA, *HAT. 1439-59152*.

³ M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 862; Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum eyaletine özel olarak görevlendirilmesine ve yürüttüğü faaliyetlere ilk olarak Cevdet Küçük temas etmiştir. Bkz. Cevdet Küçük; *Tanzimat Devrinde Erzurum*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonuç Tarihî Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul-1975, s. 238-241 ve 252-256.

Ocak 1846'dan, Eylül 1847'ye kadar Sayda valisi olarak görev yaptı. Dönüşünde tekrar Meclis-i Vâlâ azası olarak vazifelendirildi. Nisan 1848'de Ticaret nazırı oldu. Nazırlık vazifesi kısa sürdü. Haziran 1848'de Londra sefiri olarak tayin edildi, ancak fiilen Londra'ya gitmedi. Eylül 1848'de tekrar Meclis-i Vâlâ azası oldu. Bu vazifelerinde kısa süre kaldı. Kasım 1849'da Musul valisi oldu. *Mirimiran rütbesinde* olan Mehmet Kâmil Paşa bu defa *Rumeli Beylerbeyliği payesi* verilerek, Ağustos 1850'de tekrar Meclis-i Vâlâ azası olarak vazifelendirildi⁴.

Ağustos 1851'de, Tanzimat hükümlerinin uygulanmasının teftişi maksadıyla Rumeli müfettişi olarak görevlendirildi⁵. Bu görevlendirmede gerek Belgrat Muhafızlığı ve Bosna valiliği, gerekse Erzurum memuriyetinin etkisi olduğu değerlendirilebilir. Rumeli müfettişliği sonrasında Ocak 1854'te Cidde valisi oldu. Cidde valiliği sırasında da Tanzimat hükümleri gereği olarak köleliğin kaldırılmış olması ve esir ticaretinin yasaklanmasının oluşturduğu hoşnutsuzluklarla mücadele etmiştir. Cidde valiliği sırasında kendisine *Birinci Rütbeden Mecidiye Nişanı* verilmiştir⁶. Sert uygulamaları neticesi başarılı olmuş ise de Kasım 1855'te Cidde valiliğinden azledilmiş ve yeniden Meclis-i Vâlâ azası olarak görevlendirilmiştir⁷.

Ağustos 1857'de Serasker olarak tayin edilmiş ve bu vazifede 14 gün kalmıştır. Seraskerlikten azledildikten sonra Halep valisi olarak tayin edilmiştir. Ağustos 1858 tarihinde Halep valiliğinden azl edilmiş, aynı ay içerisinde İzmir valiliğine atanmıştır. İzmir valiliği görevinden Temmuz 1859'da emekli olmuştur. Ekim 1859 tarihinde vefat etmiştir. Oğlu Hasan Samih Paşa'da askerlikte ordu komutanlığına kadar yükselmiş, valilikler ve nazırlıklar yapmıştır⁸.

Mehmet Kâmil Paşa seyfiye sınıfında *Ferik* rütbesine ulaşmaya kadar çeşitli askeri vazifelerde bulunmuştur. Avrupa'da aldığı askeri teknik eğitim nedeniyle "mühendis" olarak anılmıştır. Kısa süreli de olsa, en yüksek askeri makam olan *Seraskerlik* makamına kadar yükselmiştir.

Seyfiye sınıftan mülkiye sınıfına geçen Mehmet Kâmil Paşa, önce hariciyede Berlin orta elçisi olarak görev yapmış, her ne kadar vazifeye gitmemiş ise de daha sonra Londra elçisi olarak tayin edilmiştir. Mehmet Kâmil Paşa'nın mülkiye sınıfında uzun süre yaptığı görev valilik olmuştur. Sırasıyla Bosna, Sayda, Musul, Cidde, Halep ve Aydın valiliği görevlerini yürütmüştür. İlave olarak Rumeli müfettişliği görevini icra ederek, Tanzimat hükümlerinin Balkan vilayetlerindeki uygulamalarını ve karşılaşılan güçlükleri mahallinde tetkik etmiştir. Tanzimat hükümlerinin uygulanmasını takip eden yüksek kurullarda, Dâr-ı Şûrâ ve Meclis-i Vâlâ'da, pek çok kez aza olarak görev almıştır. Çok kısa da olsa Ticaret Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

1837'ye kadar çeşitli askeri vazifelerde bulunmuş olan Mehmet Kâmil Paşa'nın, özellikle bu tarihten itibaren yürüttüğü vazifeler göz önüne alındığında, Tanzimat hükümlerinin uygulanmasında reformcu grubun önde gelen bir mensubu olduğu anlaşılmaktadır. Kendisini karakteristik "Tanzimat bürokrati" olarak değerlendirmek mümkündür.

Tanzimat Fermanının getirdiği yeni anlayışa Başkent'te karşı çıkan muhalif grubun varlığı, merkezde ve taşrada Tanzimat hükümlerinin uygulanmasında liyakatli kadroların eksikliği ve sair hususlar, Tanzimat hükümlerinin uygulanmaya başlandığı eyaletlerde halkta tereddütlere yol açmış, reformların amacı doğru bir şekilde anlatılamadığından, memnuniyetsizlikler, hatta isyanlar meydana gelmiştir. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin hem idareci kadrolara hem de halka doğru bir şekilde anlatılması ve uygulanması reformcuların önceliği olmuştur. Mehmet Kâmil Paşa'nın aşağıda ele alacağımız 1845 tarihli Erzurum memuriyeti, tam

⁴ M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 862; BOA, A. DVN. MHM. 8-94.

⁵ Bu teftiş hakkında bkz. Kader, Kâmil Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1851-1854); Ercoşkun, *Mehmet Kâmil Paşa'nın Rumeli Teftişi (Ağustos 1851-Aralık 1853)*. Diğer teftiş faaliyetleri için bkz. Erdoğan Keleş; "Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi", *Asia Minor Studies*, (2019) 7 (1), 46-71; İbrahim Serbestoğlu; *Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş, XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014) Bildirileri*, IV. c. II. Kısım, s. 763-778, Ankara-2018; Yonca Köksal-Davut Erkan; *Sadrızam Kıbrıslı Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul-2007. Teftiş olarak ifade edilse de esasen Tanzimat Fermanının getirdiği yenilikleri halka anlatmak üzere Rumeli'ne görevlendirilen Arif Hikmet Bey'in ve Anadolu'ya görevlendirilen Arif Efendi'nin faaliyetleri de ayrıca zikredilmeli.

⁶ BOA, A. DVN. MHM. 11-16.

⁷ M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 862.

⁸ M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 862; Hasan Samih Paşa'nın hayatı hakkında bkz. M. Sadi Çöğenli, "Erzurum Eski Valilerinden Hasan Sâmih Paşa'nın Biyografisine Ait Önemli Bir Vesika", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18. Sayı, Erzurum 2001, s. 31- 35 Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, s. 77. Hasan Samih Paşa, Ağustos 1872-Mart 1873 arası 4. Ordu Komutanlığına ilave olarak Erzurum valisi, Mayıs-Aralık 1876 arası ikinci defa 4. Ordu Komutanlığı ile birlikte Erzurum valisi, Şubat 1889-Ağustos 1892 arası üçüncü defa Erzurum valisi olarak görev yapmıştır.

olarak bu amaca yöneliktir.

Tablo 1. Mehmet Kâmil Paşa'nın Görevleri (1837-1859).

Sıra No.	Görev	Rütbe	Tarih
1	Berlin orta elçisi	Mirliva	Aralık 1837-Eylül 1839
2	Belgrat muhafızı	Ferik	Ocak 1841-
3	Dâr-ı Şûrâ azası		Eylül 1843-Kasım 1843
4	Bosna vâlisi	Vezir	Kasım 1843-Kasım 1844
5	Meclis-i Vâlâ azası		Kasım 1844-
6	Sayda vâlisi		Ocak 1846-Eylül 1847
7	Ticaret nâzırı		Mayıs-Temmuz 1848
8	Lonrda sefiri (gitmedi)		Temmuz 1848-Eylül 1848
9	Meclis-i Vâlâ azası		Eylül 1848-Kasım 1849
10	Musul vâlisi		Kasım 1849-Ağustos 1850
11	Meclis-i Vâlâ azası		Ağustos 1850-Ağustos 1851
12	Rumeli müfettişi		Ağustos 1851-Ocak 1854
13	Cidde/Hicaz vâlisi		Ocak 1854-Mayıs 1856
14	Meclis-i Vâlâ azası		Haziran 1857-Ağustos 1857
15	Serasker		Ağustos 1857
16	Haleb vâlisi		Ağustos 1857-Ağustos 1858
17	Aydın/İzmir vâlisi		Aralık 1858-Temmuz 1859

3. Tanzimat Hükümlerinin Uygulanmasına Erzurum Eyaleti Valilerinin Yaklaşımı

Bu dönemde Erzurum eyaleti; Erzurum (Merkez), Çıldır, Kars, Beyazıt, Van ve Muş livalarından oluşmaktadır⁹. Mehmet Kâmil Paşa'nın 1845 tarihinde gerçekleştirdiği Erzurum memuriyetine geçmeden önce, Tanzimat Fermanının ilan edildiği 1839 yılından, Tanzimat hükümlerinin Erzurum'da uygulanmasına karar verildiği 1845 yılına kadar geçen sürede, Erzurum eyaleti valilerinin Tanzimat'a karşı takındıkları tutumlarını incelemek, bir mukayese yapabilmek açısından gerekli görünmektedir.

3.1. Hafız Mehmet Paşa (Ekim 1839-Ocak 1841)

Emniyet ve asayiş bozan bir takım hareketlerin çoğalması üzerine, 6 Ekim 1839 tarihinde Erzurum eyaleti valisi Osman Nuri Paşa¹⁰ azledilerek yerine Sivas valisi Hafız Mehmet Paşa tayin edilmiştir¹¹. 3 Kasım 1839

⁹ Devlet-i Aliyye Salnamesi, Sene 1263.

¹⁰ Sicill-i Osmanî'de 24 Cemaziyelahir 1251 (17 Ekim 1835) tarihinde İşkodra valisi olduğu, 2 Recep 1252 (13 Ekim 1836) tarihinde vezirlik payesi verildiği ve 3 Recep 1253 (3 Ekim 1837) tarihinde Erzurum valisi olduğu kaydedilmiştir. "Osman Nuri Paşa: Ayaşlı Es'ad Paşa'nın kethüdası olup kapıcıbaşı ve sonra mîrimîran oldu. 24 Cemaziyelâhir 1251'de (17 Ekim 1835) İşkodra valisi olup 2 Receb 1252'de (13 Ekim 1836) vezirlik verildi. 3 Receb 1253'de (3 Ekim 1837) Erzurum, Safer 1256'da (Nisan 1840) Edirne, Ramazan 1256'da (Kasım 1840) Yanya, Rebiyülâhır 1260'da (Nisan-Mayıs 1844) Edirne ve Zilka'de 1260'da (Kasım-Aralık 1844) Bosna valisi olup Zilhicce 1261'de (Aralık 1845) azledildi. Zilhicce 1262'de (Kasım-Aralık 1846) Konya, Ramazan 1263'de (Ağustos-Eylül 1847) Adana, 1264'de (1848) Maraş, 3 Ramazan 1264'de (3 Ağustos 1848) Şam valisi olup Zilka'de 1265'de (Eylül-Ekim 1849) Şam'dan azledilip hac emirliği hizmetinde bırakıldı. 19 Şevval 1266'da (28 Ağustos 1850) Harput ve Zilhicce 1267'de (Ekim 1851) Haleb valisi olup Zilhicce 1268'de (Eylül-Ekim 1852) orada vefat etti. Tedbirli, güçlü ve zengindi. Oğlu Mehmed Şevkî Paşa'dır. Oğullarından Mehmed Ali Bey 26 Ramazan 1276'da (17 Nisan 1860) vefat edip Süleymaniye'de defnedildi." Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, C. 4, s. 1298.

¹¹ BOA, İ. DH. 3-121. "Hafız Mehmed Paşa: Çerkesdir. Kuvvetli olduğundan pehlivanlıkla şöhret aldı. Saraydan yetişerek tebdil hasekisi oldu. Nizamiye Ordusu'nun kuruluşunda binbaşı, Şevvâl 1243 'de (Nisan-Mayıs 1828) miralay ve sonra süvari livası oldu. Cemaziyelâhir 1249'da (Ekim-Kasım 1833) feriklikle İşkodra mutasarrıfı oldu. Ayrıldıktan sonra da Kütahya feriki oldu. Şaban 1252'de (Kasım 1836) vezirlikle Kürdistan ve Sivas valisi olup 1254 sonlarında (1839 başları) Mısır üzerine gönderilen orduya kumandan oldu. Nizip olayı çıktığında azledilmesi umulurken 1255'de (1839) Diyarbekir mahrumiyetiyle Sivas valiliğinde kaldı. Receb 1255'de (Eylül 1839) Erzurum valisi olup Zilhicce 1256'da (Şubat 1841) azledilmiştir. Muharrem 1258'de (Şubat 1842) serasker kaymakamı olup o yılın Zilhiccesinde (Ocak 1843) seraskerliğinin lağvedilmesinde tabii olarak azledilmiştir. Rebiyülevvel 1259'da (Nisan 1843) Belgrad muhafızı olup Zilhicce 1261'de (Aralık 1845) Musul valisi ve Muharrem 1262'de (Mart 1846) teşekkül eden zaptiye müşiri oldu ve Rebiyülevvel 1263'de (Şubat-Mart 1847) azledildi. Cemaziyelâhir 1264'de (Nisan-Mayıs) Yanya valisi, Rebiyülâhır 1264'de (Mart 1848) Üsküp ve Şa'bân 1265'de (Haziran-Temmuz 1849) Bosna ve Zilka'de'de (Eylül-Ekim) Edirne valisi olup Ramazan 1267'de (Temmuz 1851) azlolundu. Cemaziyelâhir 1268'de (Nisan 1852) Konya ve Şevvâl 1270'de (Temmuz 1854) Trabzon valisi oldu. 1271

tarhinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile ülkede yeni bir dönemin başladığı günlerde, Hafız Mehmet Paşa, *Şark Seraskerliği* unvanı ilavesi ile Erzurum valiliği görevine başlamıştır.¹² Yapılan değerlendirmeler neticesinde, Tanzimat Fermanında öngörülen düzenlemelerin öncelikle Başkent'e yakın yerlerden başlanmasına ve uygulamanın kademeli olarak yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Erzurum eyaleti, Tanzimat harici bırakılan bir eyalet olarak, eski usulle idare edilmeye devam etmiştir. Yaklaşık olarak bir yıl vazifesini icra ettikten sonra Hafız Mehmet Paşa Erzurum valiliğinden istifa etmiştir. Eyalette emniyet ve asayişin sağlanamadığı, mahallinden şikâyetlerin arttığı, Hafız Mehmet Paşa'nın idarede başarılı olamadığı değerlendirilerek, istifası kabul edilmiştir. Hafız Mehmet Paşa'nın yerine ise 31 Ocak 1841 tarihli bir İrade ile Aydın Redif Feriği Halil Kâmilî Paşa, *müşir rütbesi* verilerek, tayin edilmiştir¹³.

Hafız Mehmet Paşa'nın istifasının kabulünden sonra, yerine atanacak ismin tespitinde yaşananlar, Reformcuların liyakatli idareci konusunda yaşadıkları sıkıntıları göstermesi açısından önemlidir. Meclis-i Hâs'da yapılan müzakerelerde önce yeni bir isim önerilmemiş, Erzurum eyaletinin Trabzon valisi Osman Paşa'ya ilave olarak verilmesi düşünülmüş ise de idari zorluklar ve mali gerekçelerle bundan vazgeçilmiştir. Bu defa Erzurum eyaleti valiliğine Sarım Efendi'nin tayini Padişah'ın onayına sunulmuştur. Sultan Abdulmecit, Erzurum eyaletinin kritik konumundan bahisle, eyaletin ahalisinin aşiret ve ekrad taifesi ile karışık bulunduğu, valinin yürekli, gözü pek, cesur olması gerektiğini ifade etmiştir. Sarım Efendi'nin bu vasıflarda olmadığını düşündüğünden, Erzurum eyaleti valiliğine Dar-ı Şura-yı Askerî Reisi Hüseyin Paşa ile Mekteb-i Fünun Harbiye Nazırı Selim Paşa'yı önermiştir. Meclis-i Has yaptığı değerlendirme neticesinde, yürütülmekte olan askeri düzenlemeler nedeniyle bu iki isme merkezde şiddetle ihtiyaç bulunduğu, Erzurum eyaletine tayinlerinin uygun olmayacağına karar vermiştir¹⁴. Nihayet, Erzurum eyaletine Halil Kâmilî Paşa tayin edilmiştir.

3.2. Halil Kâmilî Paşa (Ocak 1841-Şubat 1845)

Halil Kâmilî Paşa, kendi maiyetinden Van ve Kars eyaletlerine kaymakamlar, Erzurum hanedanından da Çıldır eyaletine kaymakam, Muş sancağına mütesellim tayin ettirmiştir. Görevi süresince kıtlık ve pahalılıkla mücadele etmiş, yurtlarını terk ederek sağa sola dağılan ahalinin evlerine dönmeleri, uygun mahallerde iskân edilmeleri için çalışmış, kıtlık yüzünden Rusya ve İran'a göç edenleri geri getirmek için gayret göstermiş ise de bunda fazla başarılı olamamıştır. Azalan gayrimüslim nüfus sebebiyle cizye gelirlerinde düşüş meydana gelmesi sebebiyle, gayrimüslim nüfusun yeniden yazılması için Başkent'ten onay istemiş, 17 Şubat 1842 tarihli bir irade üzerine sayım gerçekleştirilmiştir¹⁵. Asayişin sağlanması için gayret gösteren Halil Kâmilî Paşa, bölgede sıkıntılara yol açan eşkıya taifesi ve aşiretler ile mücadele etmiştir. Halil Kâmilî Paşa, Sadarete

ortalarında (1855 başları) Erzurum ve Kars imdadına vilayet askeriyle gidip, Erzurum'un kurtarılmasına çalıştı. Dönüşte yardımcıların hizmet etmemesi ve Trabzon ileri gelenlerinin kabahati ortaya çıkınca bunlar azarlanarak sürülmüş ve kendisi de 1272'de (1855/56) azledilmiştir. 1276'da (1859/60) Çerkeslerin göçmeleriyle teşekkül eden Muhacirîn Komisyonu'na reis oldu. Cemaziyelâhir 1279'da (Aralık 1862) şeyhülharem olmuştur. Zilka'de 1280'de (Nisan 1864) azledildi ve Medine'de kaldı. 17 Zilhicce 1282'de (3 Mayıs 1866) orada vefat etmiştir. Dindar ve doğru idi. Top ve tüfek yapmakla uğraşır. Oğlu Sâmî Bey, Bagdad'a giderken 1275'de (1858/59) kaybolmuştur. Diğer oğlu izmit redif kumandanı ferik Sadeddin Pasa'dır. Kızını serdâr-ı ekrem Ömer Paşa nikahlamıştır." Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, C. 2, s. 557.

¹² O tarihte Kars ve Çıldır eyaletleri mutasarrıfları Erzurum eyaleti valisi tarafından atanırken, Hafız Mehmet Paşa Erzurum valiliğine atanırken, Kars ve Çıldır eyaletleri de kendisinin sorumluluğuna verildi. İlave olarak Kars ve Malazgirt kaleleri muhafızlığı görevi kardeşi Bahri Paşa'ya verildi. BOA, İ. DH. 3-123.

¹³ BOA, İrade, DH. 1481. "Kâmilî Halil Paşa. Taşralıdır. Yetişip kapıcıbaşı olup Bursa mütesellimi, 1253'de (1837/38) surre emini ve Safer 1255'de (Nisan-Mayıs 1839) İstabl pâyesiyile Aydın mütesellimi, Rebiyülâhir 1256'da (Haziran 1840) Aydın redif feriki ve o sene Zilhiccesinde (Şubat 1841) vezir rütbesiyile Erzurum valisi olup Muharrem 1261'de (Ocak 1845) azledildi. Aynı yılın Zilhiccesinde (Aralık 1845) Bosna valisi olup Receb 1263'de (Haziran-Temmuz 1847) azledilerek Rebiyülâhir 1264'de (Mart 1848) Musul, Şevval'de (Eylül) Haleb ve Ramazan 1266'da (Temmuz 1850) Konya ve Zilhicce 1267'de (Ekim 1851) Aydın valisi olup Rebiülâhir 1269'da (Ocak 1853) azledildi. Cemaziyelâhir 1270'de (Şubat 1854) Şam valisi olup Şa'bân 1270'de (Mayıs 1854) azledildi. Zilka'de 1270'de (Ağustos 1854) Silistre valisi olup Ramazan 1277'de (Mart 1861) azledildi. 12 Safer 1283'de (26 Haziran 1866) vefat etti. Mülki idareye vâkıf ve doğru idi. Damadı Hacı Abdülaziz Pasa'dır. Kardeşleri Hamdi Efendi ve Salih Hilmi Efendidir." Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, C. 3, s. 864.

¹⁴ BOA, İ. DH. 31-1442.

¹⁵ Osmanlı-Rus savaşında (1828-1829) Rusya'ya göçürülen Ermeni nüfus hakkında bkz. Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara-1988. Öte yandan, Erzurum sancağı kazaları Cizye defterleri Cevdet Küçük tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Cevdet Küçük, "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu", *Tarih Dergisi*, S. 31, 1977, s. 199-234.

gönderdiği bir yazıda, asayişin bozukluğundan selevi olan Hafız Mehmet Paşa'yı sorumlu tutmuş, Onun bazı kalelerin muhafızlıklarını para karşılığında Ekrad taifesi reislerine sattığını tespit ederek, bunların uygunsuz hareketlerde bulunduğu yakınmıştır¹⁶.

Mehmet Emin Paşa'nın sadareti sırasında çıkarılan 6 Eylül 1843 tarihli askeri kanun Tanzimat harici olmasına rağmen Erzurum eyaletinde de uygulanmıştır. Kura usulünün tatbiki ile redif askerinin, muvazzafa dönüştürülmesine başlanmıştır. Bu düzenlemeler kapsamında Erzurum, askeri bakımdan Anadolu Ordu-yı Hümayunu'na bağlanmış ve Ordu müşirliğine Rüstem Paşa tayin edilerek, Ordu merkezi Sivas'a nakledilmiştir. Böylece Erzurum valilerinin bir süredir kullandıkları *Şark Seraskerliği* unvanı kaldırılmıştır. Askeri alandaki yetkileri kısıtlanan ve askeri bakımdan Anadolu Ordusu Müşirine bağlanan Halil Kâmilî Paşa bu duruma itiraz etmiştir¹⁷. Askeri ve bazı mali konulardaki anlaşmazlıklar neticesi Halil Kâmilî Paşa, Tanzimat'ın Erzurum eyaletinde uygulanması kararı arifesinde, istifa etmiş ve istifası 5 Şubat 1845 tarihli İrade ile kabul edilmiştir¹⁸. 1839'dan 1845 yılına kadar geçen sürede Tanzimat uygulamalarının haricinde bırakılan Erzurum eyaletinde, Tanzimat'ın askeri alandaki uygulamalarının ülke genelinde ve bu kapsamda Erzurum eyaletinde de uygulanması istenmesi, eyalet valilerinin askeri yetkilerini azaltacağı gerekçesi ile Erzurum eyaleti valisi Halil Kâmilî Paşa'nın istifa etmesine sebep olmuştur.

Bu arada reform hareketinin öncüsü Mustafa Reşit Paşa 24 Ekim 1845 tarihinde yeniden Hariciye Nezaretine getirilmiş ve Tanzimat Fermanı hükümlerinin bütün eyaletlerde uygulanması safhasına geçilmiştir. Halil Kâmilî Paşa'nın istifa ettiği tarihlerde Tanzimat'ın Erzurum eyaletinde de uygulanmasına karar verilmiş, Tanzimat'ın mali hükümlerinin uygulanması için Erzurum defterdarlığına ricalden Veli Paşazade Selim Bey tayin edilmiş, böylece valinin mali alandaki yetkileri kısıtlanmış, Halil Kâmilî Paşa'ya da bir talimat yazılarak Tanzimat'ın uygulanmasına derhal başlanması istenmiştir¹⁹. Ancak Tanzimat Fermanı hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanması, 7 Şubat 1845 tarihinde Halil Kâmilî Paşa'nın yerine tayin edilen, Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı Ferik Bekir Sami Paşa tarafından gerçekleştirilecektir.²⁰ Halil Kâmilî Paşa, Tanzimat'ın önce askeri yeniliklerine karşı çıkmış, ardından Tanzimat'ın bütün yönleri ile Erzurum eyaletinde uygulanmasından imtina etmiş görünmektedir.

3.3. Bekir Sami Paşa (Şubat 1845-Eylül 1845)

Tanzimat Fermanı hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanması hususunda Halil Kâmilî Paşa'ya gönderilen talimat yerine, bu defa 3 Nisan 1845 tarihli yeni bir talimat, Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp, Padişahın tasdikine sunulduktan sonra, Bekir Sami Paşa'ya gönderilmiştir.²¹

Erzurum valisi ve defterdarı Tanzimat hükümlerinin uygulanması için büyük gayret göstermişlerdir. Ancak ahalinin ve yörenin önde gelenlerinin yeni uygulamaları tam olarak anlayamamış olması, özellikle vergi gelirlerin yazımı işlemlerine şüpheyle yaklaşımları gibi sebeplerle, uygulamada güçlükler meydana gelmiştir. Örneğin ahali, temettüat defterlerinin tanzimine karşı çıkmış ve yazımı yer yer engellemiştir. Defterdar Selim Bey, hakkında çeşitli yolsuzluk iddiaları ile merkeze şikâyet edilmiştir. Tanzimat'ın mali hükümlerinin uygulanması büyük önem arz ettiğinden, bu şikâyetler ciddiye alınarak defterdar görevinden alınmış, yerine Viranşehir kaymakamı Tevfik Efendi tayin edilmiştir. Özellikle timar, zeamet, mukataat ve yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edenlerin gelirlerinin azalacağı endişesi ile karşı çıkışları, Van havalisinde Han Mahmud

¹⁶ BOA, İ. MVL. 32-547.

¹⁷ BOA, İ. DH. 91-4565.

¹⁸ Ahmed Lûtfî Efendi; *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C. 6-7-8, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 1190. Lûtfî Efendi, Halil Kâmilî Paşa'nın, masrafların çokluğundan yakınarak, maaşının yüz elli bin kuruşa çıkarılmasını istemiş olmakla birlikte, Erzurum'un havasıyla uyuşmadığından münasip bir başka yere tayin olmak istediğini belirtir.

¹⁹ Lûtfî; C. 6-7-8, s. 1186-1187. Resmi yazışmalarda bu durum, "eyaleti merkume bu defa **daire-i tanzimata ithal**... olunmuş", "**dahil-i daire-i tanzimat olan**" şeklinde ifade edilmektedir. Lûtfî Efendi ise "**tanzimât-ı cedide tahtına idhâlî**" olarak ifade etmektedir.

²⁰ BOA, İ. DH. 97-4884. *Takvim-i Vekayi*, S. 281. Sicil-i Osmanî'de Muharrem 1261 (Ocak 1845) tarihinde vezir rütbesi ile Erzurum valiliğine atandığı kaydedilmiştir. "*Sami Ebûbekir Paşa: Askerliğe girerek zabıt olup Avrupa'ya tahsile gitti. Dönüşte mirîva ve bir-iki sene sonra ferik oldu. Muharrem 1261'de (Ocak 1845) vezir rütbesiyle Erzurum valisi oldu. Zilhicce 1263'de (Kasım-Aralık 1847) azledilip Şa'bân 1264'de (Temmuz 1848) Kastamonu valisi ve Zilhicce 1264'de (Kasım 1848) Selanik valisi oldu. Şabân 1265'de (Haziran/Temmuz 1849) vefat etti. Oğlu mektûbî-i sadâret hulefâsmdan Dânis Ahmed Bey, kendisinden üç sene önce vefat etmiştir.*" Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, C.5, s. 1479.

²¹ BOA, İ. MVL. 64-1224. Erzurum eyaleti 13 Mart 1845 tarihinden itibaren "**daire-i tanzimata idhal**" olunmuştur. *Takvim-i Vekayi*, S. 281.

önderliğinde bir isyana dönüşmüş ve bu isyan hali Muş ve Çıldır sancaklarına da sirayet etmiştir. Erzurum valisi Bekir Sami Paşa Eyalet Meclisinden iki azayı, meseleyi yerinde tetkik için Van'a göndermiştir. Ardından Erzurum'da bulunan Nizami askerlerden 2 taburu, isyanı bastırmak üzere Van'a sevk etmiştir. Defterdar Tevfik Efendi özellikle timar erbabının meseleyi yanlış anladığı üzerinde durmuş Vali Bekir Sami Paşa ile istişare ederek, ilgilileri Eyalet Meclisine davet ederek meselelerin doğru şekilde anlaşılması için gayret sarf ederek, onları büyük ölçüde yatıştırmaya muvaffak olmuştur. Erzurum merkez sancağı kazalarının ve Kars sancağı kazalarının temettütat tahririni bitirmek üzere olduğunu merkeze bildirmiştir. Tevfik Efendi, Çıldır sancağı kazaları müdürlerinin çoğunun yurtluk-ocaklık sahibi kimseler olduğundan, bunların Tanzimat hükümlerinin uygulanmasına muhalefet ettiklerini, Muş sancağında da sayım yapılamadığını ilave etmiştir²².

Erzurum eyaletinde Tanzimat'ın mali hükümlerinin uygulanmaya başlanması ile gelirler yeterince toplanamadığı gibi Tanzimat'ın askeri hükümlerinin uygulanması sebebiyle artan masraflar karşısında Eyaletin gelir-gider dengesi önemli oranda bozulmuş görünmektedir. Vali Bekir Sami Paşa askerlerin biriken maaşlarını ödeyebilmek için Erzurum esnafından borç almış ve bu borcu ödeyebilmek için merkezden nakdi destek talep etmiştir. Hazine bu talebi geri çevirmiş ve Erzurum eyaletinde büyük miktarda tahsil edilemeyen alacak bulunduğunu, Vali Bekir Sami Paşa'nın işleri yoluna koyamadığını, Valinin bütün gayretini alacakların tahsili meselesine sarf etmesi gerektiği, sert bir şekilde ifade edilmiştir²³.

Nihayet, Tanzimat hükümlerinin uygulanmasında özellikle Van havalisinde meydana gelen karışıklıkları yerinde incelemek ve gerekli tedbirleri almak üzere Meclis-i Valâ azası Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum'a gönderilmesine karar verildi²⁴.

Mehmet Kâmil Paşa'nın mahallinde vaziyete doğrudan müdahalesi sonrası, Vali Bekir Sami Paşa'nın görev mahallinin değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Meclis-i Valâ'da yapılan değerlendirmede, Bekir Sami Paşa'nın ilk valiliği olduğu, valilik tecrübesinin yetersizliğine karşılık, görev mahallinin sorumluluğunun ağır olduğu ifade edilmiştir. Esasen bariz bir kusuru olamamakla birlikte, Erzurum havalisinin önemine ve Tanzimat hükümlerinin aksamadan yürütülmesi zaruretine binaen tecrübeli bir valinin görevlendirilmesinin yerinde olacağı kanaati oluşmuştur. Daha önce Erzurum valiliği görevini yürüten ve bölgede sevilen Sayda eski valisi Esat Muhlis Paşa'nın ikinci defa Erzurum valiliğine tayinine, 20 Eylül 1845 tarihli bir İrade ile karar verildi²⁵. Bekir Sami Paşa ise Konya valiliğine naklen atanmıştır²⁶.

²² BOA, C. DH. 299-14948. ve BOA, C. DH. 299-14949. Tanzimat döneminde yurtluk-ocaklık suretiyle sancak idaresi ve toprak tasarrufunun tasfiyesi konusunda yapılan ilk kapsamlı çalışma için bkz. Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul-2021.

²³ BOA, C. ML. 549-22563.

²⁴ Lütfi, C. 6-7-8, s. 1199-1200.

²⁵ Esat Muhlis Paşa ilk olarak 1246 (1830/1831) yılında Konya valiliği görevinden Erzurum valiliği görevine tayin edildi. İlave olarak 1252 (1836/1837) yılında kurulan Erzurum redif-i mansure müşirliği unvanını aldı. 1253 (1838) yılında Erzurum valiliği görevinden ayrıldı. "Es'ad Mehmed Muhlis Paşa: Ayaş müftüsü Hasan Efendi'nin oğludur. Başlarında Ayaş voyvodası olup silahşor payesi oldu. 1221'de (1806) kapıcıbaşı olup sonra İstanbul'a çağrılmış ve mirahür-ı sâni olmuştur. Bir aralık Dramalı Mahmud Paşanın muhalefatını kabza memur oldu. 1234'de (1819) humbaracıbaşı ve 1237'de (1821/22) basbaki kulu oldu. Sonra Drama nâzırı olup 14 Receb 1239'da (15 Mart 1824) vezirlikle Edirne valisi olmuş ve 1243'de (1827/28) orduya memur olup 1244'de (1828/29) vezirliği kaldırarak Dimetoka'ya sürülmüştür. Bırakıldıktan sonra o sene Adana valisi, 1245'de (1829/30) Konya ve 1246'da (1830/31) Erzurum valisi oldu. 1252'de (1836/37) kurulan Erzurum redif-i mansure müşirliği unvanını da aldı. 1254'de (1838) ayrıldı. Zilhicce 1254'de (Şubat-Mart 1839) Şûrâ-yı Babî'î'ye aza oldu. Reis Dâvud Paşa'nın öne geçmesini çekemeyip çekişmeye başlayınca 1255 (1839) başlarında ayrıldı. O sene Cemaziyelevvelinde (Temmuz 1839) Boğaz muhafızı, Receb'de (Eylül) Sivas, Receb 1256'da (Eylül 1840) Halep, Şa'bân 1258'de (Eylül 1842) Sayda, Şevvâl 1261'de (Ekim 1845) ikinci defa Erzurum, 1262'de (1846) Sivas, Zilhicce 1262'de (Kasım-Aralık 1846) Musul ve Zilhicce 1264'de (Kasım 1848) Kürdistan valisi olmuştur. Cemaziyelevvel 1267'de (Mart 1851) Diyarbekir'de vefat eyledi. O zaman vezirlere "atüfletlü" ve vükelâya "devletlü" yazılırdı. Bunun şahsını yüceltmek için devletlü yazılması emrolunmüstü. Âlim, fâzıl, şair, vakur, azametli, tanınmış, iffetli ve sertti. Kardeşi Hüs'ud Ağa'dır. Oğullarından Râgıb Mehmed Bey 1274'de (1857/58), şair Nusret Mehmed Bey, mektûbî-i sadaret hulefâsından olarak bir-iki sene sonra ve Viyana Sefiri Sa'dullah Paşa, 1308'de (1890/91) Viyana'da vefat etmiştir. Diğer oğlu halen senedât müdürü Said Bey'dir. Damadı Ken'an Paşa'dır. Mühürdarı Şâkir Efendi Muharrem 1240 (Eylül 1824) sonunda vefat etmiştir. Şiir ve inşadaki gücü herkesçe kabul edilmişti." Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 495.

²⁶ BOA, İ. DH. 109-5526. Lütfi, C. 6-7-8, s. 1201. Sicill-i Osmanî'de Bekir Sami Paşa'nın Erzurum valiliğinden Zilhicce 1263 (Kasım-Aralık 1847) tarihinde azledildiğini ve Şaban 1264 (Temmuz 1848) tarihinde Kastamonu valiliğine tayin olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1479.

3.4. Esat Muhlis Paşa (Eylül 1845-Eylül 1846)

Erzurum'da 1830-1836 yılları arasında valilik görevinde bulunan Esat Muhlis Paşa'nın Erzurum'a ikinci defa tayini, bölgeyi iyi bilmesi ve ahali tarafından sevilen bir vali olması dolayısı ile memnuniyetle karşılanmıştır. II. Mahmud döneminde ülke genelinde müslim ve gayrimüslim erkek nüfusun tamamının kayıt altına alınmaya çalışıldığı nüfus sayımı, Erzurum Eyaletinde, 1835 yılında Esat Muhlis Paşa'nın ilk valiliği döneminde yapılmıştır²⁷.

Esat Muhlis Paşa'ya Erzurum'a hareketinden önce, Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan, Erzurum'un içinde bulunduğu şartları ve öncelikle ele alınması gereken konuları ihtiva eden bir talimatname verilmiştir. Talimatnamede, Erzurum eyaletinde Tanzimat hükümlerinin uygulanmaya başlandığı, ancak ahaliye doğru anlatılmadığı, bunun neticesinde Van taraflarında olaylar çıktığı ifade edilmiştir. Sadaretin Esat Muhlis Paşa'nın Erzurum eyaletine tayininden esas beklentisinin, "tanzimat-ı hayriye ve tensikat-ı mülkiyeyi" uygulayarak, ahalinin refah ve mutluluğunun sağlanması olduğu belirtilmektedir.²⁸

Esat Muhlis Paşa, Trabzon üzerinden, Erzurum'a hareket etmiştir. 8 Kasım 1845 tarihinde Erzurum'a yakın bir noktada, Van taraflarından dönmekte olan, Mehmet Kâmil Paşa ile buluşmuştur. Mehmet Kâmil Paşa'nın özellikle Van havalisi hakkındaki tespitlerini ve tavsiyelerini dinlemiş, bölgedeki karışıklıkların sebebinin Tanzimat hükümlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığı ve Tanzimat hükümlerinin uygulanması ile sağlanacak faydaların ahaliye iyice anlatılması yolundaki tavsiyelerini tatbik etmeye gayret göstermiştir. Nitekim Erzurum'a vardığında ahalden önde gelenler ile bir araya gelerek onlara Tanzimat hükümlerini ve faydalarını anlatmıştır. Tanzimat hükümlerinin uygulanmasında, önceki valilerin aksine, Esat Muhlis Paşa'nın yaklaşımı ile Mehmet Kâmil Paşa'nın yaklaşımı arasındaki uyum dikkat çekicidir.²⁹

Esat Muhlis Paşa Erzurum şehir merkezinde meydana gelen huzursuzluklar ve İran ile yaşanan diplomatik kriz nedeniyle İngiltere elçisinin teklifi üzerine, 1 Eylül 1846 tarihinde Erzurum valiliğinden Sivas valiliğine naklen tayin edilmiştir.³⁰ Yerine ise o sırada Erzurum'da bulunan Ferik Süleyman Bahri Paşa, vezir rütbesi verilerek, atanmıştır.³¹ Süleyman Bahri Paşa'nın görevi uzun sürmemiş, üç ay sonra Erzurum'da vefat etmiştir.

Tablo 2. Erzurum Eyaleti Valileri (1837-1846).

Sıra No.	Vali	Atanma Tarihi ³²	Görev Süresi ³³
1	Osman Nuri Paşa	Ekim 1837	Ekim 1837-Ekim 1839
2	Hâfız Mehmet Paşa	Ekim 1839	Ekim 1839-Ocak 1841
3	Halil Kâmil Paşa	Mart 1841	Ocak 1841-Şubat 1845
4	Bekir Sami Paşa	Şubat 1845	Şubat 1845-Eylül 1845
5	Esat Muhlis Paşa	Eylül 1845	Eylül 1845-Eylül 1846
6	Süleyman Bahri Paşa	Haziran 1846 ³⁴	Eylül 1846-Aralık 1846

4. Tanzimat Hükümlerinin Erzurum Eyaletinde Uygulanmasında Meclis-i Vâlâ Azası Mehmet Kamil Paşa'nın Yaklaşımı Ve Faaliyetlerinin Neticeleri

Erzurum eyaleti valiliğine Şubat 1845 tarihinde başlayan Bekir Sami Paşa, 1845 yılı Mart ayı itibariyle Tanzimat'a dâhil edilen eyalette, almış olduğu talimat doğrultusunda harekete geçmiştir. Tanzimat hükümlerinin Van ve Çıldır sancaklarında uygulanmasında güçlükler yaşanması üzerine bir takım teşebbüslerde bulunmuş ve değerlendirmesini, 26 Temmuz 1845 tarihli bir tahrirat ile Sadaret'e bildirmiştir.³⁵ Bekir Sami Paşa, Van sancağında baş gösteren karışıklığın nasihat yoluyla giderilmesi için, Erzurum İmar

²⁷ Ömer Toraman, *1835 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tortum Kazası*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2023, s. 19-20.

²⁸ BOA, İ. MVL. 70-1321.

²⁹ Uygulamaya gösterilen tepkiler için bkz. TV, S. 291; Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, s. 177-185.

³⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 495; BOA, İ. MSM. 82-2337.

³¹ BOA, İ. MSM. 82-2337. "Bahri Süleyman Paşa: Çerkez asıllıdır. Hafız Paşa ile Enderun'a girip nizamiye Ordusunun kuruluşunda askerliğe geçmiştir. Az vakitte rütbe alarak liva ve ferik oldu. 1262'de (1846) vezir rütbesiyle Erzurum valisi oldu. O sene Zilhiccesinde (Kasım-Aralık 1846) Erzurum'a ulaşmış ve ahâlinin karşılaması sırasında kazaen bir tüfenk boşalmış, kurşun kendine rastlayınca vefat etmiştir. Cesur bir zat idi." Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 354.

³² Sinan Kunalp; *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, s. 30.

³³ Arşiv vesikalarından elde edilen verilere göre tanzim edilmiştir.

³⁴ 1 Eylül 1846 tarihi için; bkz. BOA, İ. MSM. 82-2337.

³⁵ BOA, İ. MSM. 49.1232.

Meclisi azaları Dursun Efendi ve Mehmet Bey'i Van'a, mühürdarı Tosun Ağa'yı Cizre'ye göndermiştir³⁶. Cizre Beyi Bedirhan Bey, Van meselesinin iyilikle halli için kendi kâtibi Osman Efendi'yi Tosun Ağa ile birlikte Van'a göndermiştir³⁷. Bunlar, Han Mahmud ve Van ileri gelenleri ile bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde, Han Mahmud ve Van ileri gelenleri, Vanlı Mustafa Bey'in kaymakam olarak atanması talebinde bulunarak, Van'ın Tanzimat'tan müstesna tutulması şartıyla, önceki yıl vergisine yüz bin kuruluş zam yapılmasını kabul edeceklerini beyan etmişlerdir. Bu arada Van'a ulaşan İmar Meclisi azalarının katılımı ile tekrar toplantı yapılmış ve İmar Meclisi azaları tarafından Tanzimat'ın kabulünden başka bir seçeneğin uygun olmayacağı kendilerine ifade edilmiştir³⁸. İmar Meclisi azaları tarafından Erzurum valisine yazılan yazıda, görüştükları Van ileri gelenlerinin Padişah'a bağlı olduklarını ancak etraflarındaki Ekrad ve aşiretlerin Tanzimat'ın anlamını bilmedikleri için karışıklıklar çıktığını ifade ettikleri hususu yer almaktadır³⁹. Bekir Sami Paşa bütün bu nasihat teşebbüslerinin fayda etmemesi durumunda, kendisine verilen talimatta ifade edildiği üzere, askeri kuvvet kullanmak gerekeceğini Sadaret'e bildirmiştir⁴⁰.

Tanzimat hükümlerinin Erzurum'da uygulanmaya başlaması ile birlikte karışıklıkların çıktığı bir başka bölge Kars ve Çıldır sancaklarıdır. Çıldır kaymakamı İzzet Mehmet ve Kars kaymakamı Hüseyin Mazhar tarafından Bekir Sami Paşa'ya gönderilen tahriratlar incelendiğinde; karışıklıkların esas olarak, bir kısmı aynı zamanda kaza müdürü olan ve yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf eden beyler ile ellerinde zeamet ve timar beratı bulunanlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır⁴¹. Bu sancaklarda, karışıklıkların önlenmesi için, yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edenler ile ellerinde zeamet ve timar beratı bulunanların eskiden olduğu gibi tasarruf ettikleri arazilerin uhdelelerinde kalacağı kendilerine bildirilmiştir. Ancak buna rağmen, bu beyler tarafından kuvvet toplanarak Livane üzerinden Kars'a ve oradan da Erzurum'a hareket edileceği yönünde hazırlıklar yapıldığı bilgisi sancak kaymakamları tarafından Bekir Sami Paşa'ya iletilmiş, bu hareketlerin önüne geçilebilmesi için asker ve top talebinde bulunulmuştur⁴². Bekir Sami Paşa, bu gelişmeler üzerine Anadolu Ordu-yı Hümayunu'ndan bir alay nizami asker, acilen bir miktar başıbozuk süvarinin gönderilmesini talep etmiştir⁴³.

Bekir Sami Paşa'nın tahriratu, önemine binaen, Meclis-i Hass-ı Vükela'da görüşülmüş, Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiştir. Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbatanın incelenmesinden, Erzurum eyaletinde baş gösteren karışıklıkların Diyarbekir eyaletine sirayet etmesinden endişe edildiği anlaşılmaktadır. Şimdilik askeri tedbirler yerine, Tanzimat hükümleri tamamen terk edilmeden, bazı hususların ileri bir tarihe bırakılması, tedricen uygulanması uygun görülmüştür. Bekir Sami Paşa'nın başlangıçta meseleyi ele alış şeklinin değiştirilmesinin uygun olmayacağı değerlendirilmiştir. Bu hususta Devletin niyetine vakıf birinin memuriyetinin faydalı olacağı görülerek, "*usul-i tanzimiyye bozulup da saire emsal olmamak üzere hüsn-i tesviyesine ikdam ve gayret etmesi*" için Meclis-i Vâlâ azasından Mehmet Kamil Paşa'nın Erzurum tarafına

³⁶ Tanzimat dönemi merkezde ve taşrada çok sayıda sürekli ve geçici meclisin kurulduğu bir dönemdir. Çalışma konumuz ile alakalı olanlar içerisinde merkezde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye veya kısaca Meclis-i Vâlâ, taşrada ise İmar Meclisleri önem taşımaktadır. Sultan Abdulmecit Meclis-i Vâlâ'nın 1845 yılı açılış toplantısında yaptığı konuşmada, Tanzimat'ın uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerle ve yaşanan aksaklıklara dikkat çekerek, bunların giderilmesini istemiştir. Meclis-i Vâlâ bunun üzerine, Tanzimat uygulamalarının başarılı olabilmesi için, memleketinin meselelerini bilen müslim ve gayrimüslimleri temsilen ikişer kişinin İstanbul'a çağırılmasına karar vermiştir. Bu temsilciler, İstanbul'da yapılan toplantılarda, bölgelerinin meseleleri hakkında layihalar sunmuş, sözlü açıklamalarda bulunmuşlardır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda taşraya üçer kişiden oluşan geçici İmar Meclisleri görevlendirilmesine karar verilmiştir. Bölgeden İstanbul'a gelen ikişer temsilcinin, bu meclislere yardımcı olması öngörülmüştür. İmar Meclisleri gittikleri bölgelerde inceleme ve denetleme yapabilecek, sorunların çözümü ve bölgenin kalkınması için önerilerini rapor halinde Meclis-i Vâlâ'ya sunabilecektir. İmar Meclisleri hakkında ilk çalışmalardan birisi için bkz. Mehmet Setitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *OTAM Dergisi*, C.3, S. 3, 1992, s. 323-332.

³⁷ BOA, *İ. MSM. 49.1232.*

³⁸ BOA, *İ. MSM. 49.1232.*

³⁹ BOA, *İ. MSM. 49.1232.*

⁴⁰ BOA, *İ. MSM. 49.1232.*

⁴¹ Belgelerde ismi tespit edilen beyler: Pesko beyi Kamil Bey, Ardahan beyi Hasan Bey, Göle beyi Aslan Bey ve İzzet Bey, Ardahan beylerinden Şerif Bey ve Ahmet Paşa ve biraderi Abdi bey ve Tursun Bey, Livane beyi Yusuf Bey, Demirho beylerinden Hüseyin Bey ve Seyfettin Bey, Çıldır beylerinden Hamid Bey (BOA, *İ. MSM. 49.1232*); Posof beyi Kamil Bey, Tavusker beyi Dursun Bey, Ardahan beyi Hasan Bey, Göle beyi Aslan Bey, Demirho beyleri Osman Bey ve Hüseyin Bey ve Ahmet Paşazade Şerif Bey, Livaneli Yusuf Bey (BOA, *İ. MSM. 49.1232*).

⁴² BOA, *İ. MSM. 49.1232.*

⁴³ BOA, *İ. MSM. 49.1232.*

görevlendirilmesinin teklif edilmesine karar verilmiştir⁴⁴. Sadaret tarafından Mehmet Kâmil Paşa'nın memuriyeti uygun görülerek, Padişahın onayına sunulmuş ve Padişah tarafından da onaylanmıştır⁴⁵ (Ek 1/A-B).

Kendisine detaylı bir talimatname verilen Mehmet Kâmil Paşa, Trabzon üzerinden, Erzurum'a ulaşmıştır. Mehmet Kâmil Paşa askerinin biriken maaşının ödenmesi için yanında 1000 kese akçe de getirmiştir. Bekir Sami Paşa Sadarete yazdığı yazı ile Mehmet Kâmil Paşa'nın memuriyetinden ve askerinin iki aylık maaşının ödenmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Ayrıca Çıldır Sancağı Meclisinden alınan mazbatada, kaymakam tarafından Tanzimat'ın faydalarının ahaliye anlatıldığı, yurtluk-ocaklıkların hasılatının eskiden olduğu gibi sahipleri tarafından alınacağına ilanı üzerine karışıklıkların sona erdiği bildirilmiştir⁴⁶. Yurtluk-Ocaklık ve timar sahiplerine verilen bu taviz, Erzurum eyaletinde Tanzimat hükümlerinin tedricen uygulanması anlayışının neticesi olarak görünmektedir.

Daha önce Bosna valiliği, Dâr-ı Şûrâ azalığı ve Meclis-i Vâlâ azalığı gibi görevlerde bulunmuş, Tanzimat hükümlerinin uygulanması konusunda tecrübeli olan Mehmet Kâmil Paşa, süratle işe koyulmuştur. Muş sancağı kaymakamı Ahmet Kâşif Ağa hakkında valiye ve Mehmet Kâmil Paşa'ya gelen şikâyetlerden dolayı, Van sancağındaki karışıklıkların Muş sancağına sirayet etmemesi için, görevden alınması uygun görülmüştür. Ahmet Kâşif Ağa'nın kayıtsızlığı ve kötü idaresinden dolayı ekrad taifesi ve hırsızların yapmış olduğu cinayet ve soygun gibi hadiseler nedeniyle, ahali can ve mal emniyetlerinin olmadığından yakınmıştır. Halil Kâmilî Paşa zamanında görevden alınarak, Erzurum'da ikamete mecbur tutulan eski Muş kaymakamı Yusuf Paşazade Şerif Bey'in tekrar kaymakam olarak tayini gündeme gelmiştir. Bekir Sami Paşa, Defterdar Tevfik Efendi, Mehmet Kâmil Paşa ve o sırada İran meselesinden dolayı Erzurum'da bulunan Enveri Efendi tarafından yapılan istişare neticesinde; Şerif Bey'in emniyet ve huzuru sağlayacağı, vergileri zamanında toplayacağı, Padişah'a sadık kalacağı değerlendirilerek, Muş kaymakamı olarak görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Ahmet Kâşif Ağa'nın ise Erzurum'a gelerek, temize çıkması durumunda bir başka memuriyette değerlendirilmesine karar verilmiştir. Durum, müşterek bir maruzat ile Sadarete bildirilmiştir. Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakerede, Şerif Bey'in Han Mahmud, Han Abdal ve Hakkâri Beyi Nurullah Bey ile akraba oldukları belirtilerek, Şerif Bey'in Tanzimat hükümlerinin uygulanması konusunda yapmış olduğu taahhüt kayda değer görülmüş, kendisinin Muş kaymakamlığına atanması uygun bulunmuştur⁴⁷. Meclis-i Vâlâ'nın mazbatasını Meclis-i Umumi'de görüşülerek, Sadaret tarafından Padişahın onayına sunulmuştur. Sadaretin teklifinde, o havalide karışıklıkların ortadan kalkmasından sonra merkezden tecrübeli kaymakam ve müdürler tayini düşünüldüğünden, bu atamaların geçici olacağı özellikle belirtilmiş, Padişah tarafından da bu atamaların "*iktiza-yı maslahattan*" dolayı yapıldığı vurgulanmıştır⁴⁸. Böylece Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanmasında ikinci bir taviz verilmiştir.

Mehmet Kâmil Paşa, karışıklıkların yoğun olduğu Van sancağına gitmeye niyetlenmiş ise de öncelikle Van havalisine giden İmar Meclisi azalarının raporunu, Van ahalisinden gelen mazbataları tetkik etmiş, kendisine verilen talimatnamenin bir örneğini kendi maiyetinde görevli Edhem eliyle Van'a göndermiştir. Ayrıca Erzurum İmar Meclisi memurlarından oluşan bir heyeti de istimalet yoluyla gerekli nasihatleri yapmak üzere Van'a göndermiştir. Diğer yandan, Van kaymakamı olarak görevlendirilen Hüseyin Ağa'nın sancağa giderek kendisini kabul ettirmesi⁴⁹, emniyet ve asayişin temin etmesi ve Edhem'in Van havalisinin gerçek durumu hakkında kendisine bilgi vermesini müteakiben Van'a gitmeyi daha uygun bulmuştur⁵⁰. Erzurum İmar Meclisi azaları Ahmet Ağa, Abdullah Necip ve İsmail Hakkı tarafından, yürüttükleri faaliyetler hakkında müştereken yazılan tahriratta; yaptıkları görüşmelerin müspet bir neticeye ulaşmadığı belirtilmiştir. Van ileri gelenleri tarafından bu sene Van'da Tanzimat hükümlerinin uygulanmaması, Nizamiye askerinin Van'a gönderilmemesi, bu sene iki yüz bin kuruş verginin tevzi ve tahsil olunması talep edildiği ifade edilmiştir⁵¹.

⁴⁴ BOA, İ. MSM. 49.1232.

⁴⁵ BOA, İ. MSM. 49.1232.

⁴⁶ BOA, İ. MSM. 49.1233.

⁴⁷ BOA, İ. MSM. 49.1233. Şerif Bey'in Muş kaymakamlığına atanmasına ilave olarak, Muş'ta bir hayli taraftarı olan Kardeşi Mir-i miran Hüseyin Paşa'nın da Bayburt ve İspir kazaları birleştirilerek oluşacak sancağa kaymakam olarak atanması uygun görülmüştür.

⁴⁸ BOA, İ. MSM. 49.1233.

⁴⁹ Van ileri gelenlerinin, kaymakamlığa, Vanlı Mustafa Bey'in tayinini talep ettiklerini yukarıda ifade etmiştik.

⁵⁰ BOA, İ. MSM. 49.1233.

⁵¹ BOA, İ. MSM. 49.1234.

Mehmet Kâmil Paşa, Van ileri gelenlerinin taleplerinin yeni düzenlemelerle uyuşmadığını, başka bölgelere sirayet etme riski bulunduğunu, bu sebeple Tanzimat hükümlerinin Van'da uygulanmasının gerekli olduğu, buna destek olmak üzere Van'a bir tabur Nizamiye askerinin sevk edileceğini Sadarete bildirmiştir⁵². İmar Meclisi azalarının ve Mehmet Kâmil Paşa'nın ifade ettikleri hususlar Sadaret tarafından değerlendirilmiş ve Mehmet Kâmil Paşa'nın kendisine verilen özel talimat doğrultusunda gayret göstermesi, gereğini yapması tekrar ifade edilmiştir. Bu arada Erzurum valiliği görevine atanan Esat Muhlis Paşa'ya da durumun bildirilmesine karar verilmiştir⁵³.

Mehmet Kâmil Paşa Kars ve Çıldır taraflarında bulunan Nizamiye askerlerini, ahaliyi tedirgin etmemesi için geri çekmiştir⁵⁴. Mehmet Kâmil Paşa aldığı tedbirler ve neticeleri hakkında Meclis-i Vâlâ'yı sürekli bilgilendirmiş, gelişmeler Meclis-i Vâlâ'da memnuniyetle karşılanmıştır.

Mehmet Kâmil Paşa Tanzimat hükümlerinin bölgede tam olarak anlatılmadığını tespit ederek Van'a gitmiş, yol boyunca uğradığı mahallerde ahaliye Tanzimat hükümlerinin esaslarını ve faydalarını anlatmıştır. Van yakınlarında Han Mahmud ve Van bölgesinin ileri gelenleri ile bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda da Tanzimat hükümlerini anlatmış, vergiler konusunda oluşan endişeleri gidermeye çalışmıştır⁵⁵.

Öte yandan, içlerinde Han Mahmud'un da bulunduğu Van ileri gelenlerinin Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği mazbatada; Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanması hususunun ilk başlarda tam olarak anlatılmadığı ileri sürülmüştür. Bu sebeple karışıklıklar meydana geldiği, bu defa Mehmet Kâmil Paşa'nın bizzat Van'a gelerek yürüttüğü faaliyetlerin neticesinde, maksadın ahaliyi zulüm ve baskıdan kurtarmak, emniyet ve asayiş sağlamaktır, refahı arttırmaktan ibaret olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir. Yeniden karışıklıkların çıkmaması için bazı taleplerde bulunulmuştur. Uygulamanın öncelikle civardaki bölgelerde uygulanması, bu surette Tanzimat'ın faydalarının önce ahali tarafından görülmesi, Ekrad aşiretlerine yavaş yavaş anlatılması, dolayısı ile şimdilik Tanzimat'ın Van'da uygulanmasının ertelenmesi istenmiştir. İlave olarak bu sene iki yüz bin kuruş vergi tevzi ve tahsil edilmesi, Nizamiye askerinin Van'a sevkinin ertelenmesi talep edilmiştir⁵⁶. Bu talepler baştan beri dile getirilen hususlardır. Mehmet Kâmil Paşa, Sadarete gönderdiği tahriratta Van sancağında Tanzimat hükümlerinin uygulanmasının Mart ayına kadar tehir edilebileceğini ifade etmiştir⁵⁷. Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakerede Mehmet Kâmil Paşa'nın İstanbul'a geldiğinde sözlü açıklamaları dinlendikten sonra nihai kararın verilmesinin uygun olacağı mütalaa edilmiştir⁵⁸. Dolayısı ile Mehmet Kâmil Paşa'nın Van'da sağlandığını düşündüğü sükûnetin geçici olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmet Kâmil Paşa Erzurum eyaletinde bu faaliyetlerini yürütürken, Erzurum valiliğine atanan Esat Muhlis Paşa'ya verilen talimatnamede; Van bölgesinde meydana gelen olayların yatıştırılması için Mehmet Kâmil Paşa'nın özel talimat ile bölgede görevlendirildiği, Mehmet Kâmil Paşa'nın teşebbüsleri neticesinde olayların yatıştığı ifade edilmektedir.

Esat Muhlis Paşa vazifeye başlamak için Trabzon yoluyla Erzurum'a giderken, Erzurum'a yakın Everek köyünde, İstanbul'a dönen Mehmet Kâmil Paşa ile buluşmuştur. Mehmet Kâmil Paşa Erzurum'da yürüttüğü faaliyetler hakkında Esat Muhlis Paşa'ya bilgi vermiş, özellikle Van havalisindeki durum hakkında istişarelerde bulunulmuştur. Esat Muhlis Paşa, Sadarete gönderdiği tahriratta, Mehmet Kâmil Paşa'nın İstanbul'a geldiğinde detaylı sözlü açıklamalarda bulunacağını, kendisinin de Erzurum'a vardığında ilgilileri toplayarak görüşme yapacağını belirtmiştir⁵⁹.

İstanbul'a dönen Mehmet Kâmil Paşa, yürüttüğü özel vazife hakkında hazırlamış olduğu bir layihayı Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur⁶⁰. Layihada ele alınan mali hususların başında, eyaletin gelirlerinin toplanmadığı, gelirlerin giderleri karşılamadığı, bu sebeple bölgede bulunan askerlerin maaşlarının ödenemediği, eyalete merkez hazine acil nakdi destek yapılması gerektiği yer almaktadır. İdari hususlarla alakalı olarak, Muş sancağında Tanzimat hükümlerinin uygulamaya konulduğunu, bir kısım aşiret ahalisinin iskân edildiğini, Muş sancağında ve diğer sancaklarda emniyet ve asayişin temin edildiğini ifade etmiştir. Erzurum eyaletine özel

⁵² BOA, İ. MSM. 49.1234.

⁵³ BOA, İ. MSM. 49.1234.

⁵⁴ BOA, İ. MVL. 68-1295.

⁵⁵ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁵⁶ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁵⁷ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁵⁸ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁵⁹ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁶⁰ BOA, İ. MVL. 73-1393.

olarak görevlendirilmesinin esas sebeplerinden olan Van havalisindeki karışıklıklar hakkında ise daha detaylı bir değerlendirmede bulunmuştur. Buna göre Van havalisinde aşiret reislerinin ve bunların yanında bulunan Ekrad aşiretlerinin masraflarının reayadan toplandığı, halkın korkutularak kendi taraflarına çekildiği, Erzurum'dan bölgeye giden İmar Meclisi üyelerinin bütün çabalarına rağmen Van ahalisine ve Ekrad taifesine Tanzimat hükümlerinin faydalarının anlatılmadığını belirtmektedir. Ardından Mehmet Kamil Paşa, bizzat Van'a giderek, Han Mahmud'un da aralarında bulunduğu ileri gelenler ile görüşmüştür. Bu görüşmede, vergilerin artacağı, yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edenler ile tımar erbabının hasılatının Hazine tarafından zapt edilerek, kendilerine az bir miktar ödeme yapılacağından endişe edildiği ifade edilmiştir⁶¹. Bu hususların Van ve Çıldır sancaklarında baş gösteren karışıklığın esas sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Kamil Paşa, ilgililere Tanzimat'ın esaslarını ve kendilerine sağlayacağı faydaları saydıktan sonra, herkesin gücü nispetinde vergi vereceğini, bu çerçevede yurtluk-ocaklık ve tımarlar hakkında, bunların gelirlerinin Hazine tarafından zapt edilmeyeceğini, eski usulle hak sahiplerinin yararlanacağını izah etmiştir. Mehmet Kamil Paşa, yapılan görüşmeler sonunda Van'da asayişin sağlandığını ifade etmiştir.

Mehmet Kâmil Paşa ardından bundan sonra alınması gereken tedbirlerle ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Buna göre ahalinin yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf edilen toprakların ve tımarlı arazilerin miriye geçmesinden endişe ettiğini, bu sebeple Esat Muhlis Paşa'nın Tanzimat hükümlerinin Van sancağında uygulanmasının ertelenmesi görüşünde olduğunu, ancak kendisinin bu görüşte olmadığını ifade etmiştir. Mehmet Kâmil Paşa'ya göre Tanzimat hükümlerinin uygulanmaya başlaması ile birlikte halk bu uygulamanın faydalarını görecektir, kendilerini istismar eden birkaç menfaatperest peşine düşmeyecek, bu gibilerin ahalden zorla para toplamalarının önüne geçilecektir. Bu amaçla bölgede olayların çıkmasında elebaşı konumunda olan Han Mahmud ve bunun gibi önde gelenlerin bölgeden çıkarılmalarını ve Rumeli'ne sürgüne gönderilmelerini teklif etmiştir⁶². Ayrıca Van civarında yeni haneler inşa ederek aşiretlerin buralarda iskân edilmesini, bunlar eliyle arazinin işlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Son olarak da vergi işlerinin düzene konulmasını, 1845 yılında Van'dan alielhesap alınması düşünülen vergi miktarının bir miktar düşürülmesini önermiştir⁶³.

Mehmet Kâmil Paşa'nın layihası 28 Aralık 1845 tarihli oturumda Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilerek, Paşa'nın Erzurum'da yapmış olduğu çalışmalar ile Esat Muhlis Paşa'nın gayretleri takdirle karşılanmıştır⁶⁴. Mehmet Kâmil Paşa'nın layihasında getirdiği teklifler uygun bulunmuştur. Alınan kararlar, Sadaretin 6 Ocak 1846 tarihli tezkeresi ile Padişah'ın iradesine sunulmuş ve aynı tarihte Padişah tarafından tasdik edilmiştir⁶⁵ (Ek 2/A-B). Buna göre Van'a bir miktar Nizamiye askerinin sevki ile vergi meselesinin kısa sürede tanzim edilmesi kararlaştırılmıştır. Aciliyetine binaen Nizamiye askerlerinin maaşlarının ödenmesi için iki bin kese akçenin gönderilmesi uygun görülmüştür. Han Mahmud ve biraderlerinin bölgeden çıkarılarak, ilk etapta Erzurum'a getirilmesi için Esat Muhlis Paşa'nın gayreti takdir edilmiştir⁶⁶. Mehmet Kâmil Paşa'nın Van sancağından alınacak verginin bir miktar düşürülmesi teklifi ise uygun görülmemiştir.

⁶¹ "...nizamat-ı seniyyenin vaz ve icrasında vergileri terakki-yâb olacağı ve ekserisinin medar-ı taayyüş ve iradeleri olan yurtluk ve ocaklık ve tımaratın hasılat-ı vakıası canib-i miriden zabt olunup ashabına cüz'i şey verileceği ve adamlarına ahali ve ekrad-ı mezbure zahib olmasıyla şuriş ve ihtilal tekevün ederek el-yevm söz ayakta bulunmak idüğünden...". BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁶² "... merkur Han Mahmud dahi şimdiye kadar kendi malından olarak bir akçe vergi vermemiş ve daima şundan bundan eşya ve hayvanat ve saire almağa ve re'y-i hoduyula iş tutmaya alışmış idüğünden nizamat-ı seniyyenin icrasıyla beraber bunun dahi bad-ı hevasını kaymakamdan eli kesileceği ecilden merkur Han Mahmud canibinden dahi tahrikat ve teşvikat-ı mütenevvi'at vuku bulacağı vareste-i kayd-ı sûtûr olduğundan evvel be evvel bunların buldukları mahallerden çıkarılması derece-i vücûbda bulunmuş olmağla...", "... merkur Han Mahmud ve kabilden olan sair muharrikler dahi müşir-i müşarun-ileyh hazretleri marifetiyle bi't-temin ber-takrib Erzurum'a celb ve kezalik bu canibe i'zam olunup bunlar vatka minel-evkat Anadolu'ya ayak basmamak üzere Rumeli tarafına tard ve ib'ad olduğuna surette fesad ve ihtilal-i muzmir-i derunu olan sair mefsetet-pişelere ibret olacağından ...". BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁶³ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁶⁴ BOA, İ. MVL. 73.1393.

⁶⁵ BOA, İ. MVL. 73-1393.

⁶⁶ Han Mahmud ve biraderlerinin bölgeden çıkarılması hemen gerçekleştirilememiştir. Bu sebeple Han Mahmud Tanzimat hükümlerinin bölgede uygulanmasına karşı gelmeye devam etmiştir. Han Mahmud 1847'de Bedirhan Bey'in isyanına da iştirak etmiş, nihayetinde Bedirhan Bey'in isyanının bastırılmasını müteakip yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bkz. *Takvim-i Vekayi*, S. 345.

5-Sonuç

Tanzimat Fermanının ilan edildiği 1839 yılından Mehmet Kâmil Paşa'nın 1845 yılında Erzurum memuriyetine kadar Erzurum eyaletinde görev yapan valilerin yeni uygulamalara karşı tutumları çeşitlilik göstermektedir. Erzurum eyaletinde 1839-1841 yılları arasında görev yapan Hafız Mehmet Paşa'nın valiliği döneminde Tanzimat hükümleri henüz Erzurum eyaletinde uygulamaya konulmadığından, Hafız Mehmet Paşa'nın Tanzimat'a karşı yaklaşımı ele alınmamıştır. Eyalette emniyet ve asayişin sağlanamaması, şikâyetlerin artması gibi sebeplerle Hafız Mehmet Paşa'nın Erzurum valiliği görevinde başarılı olamadığı değerlendirilmiştir.

Hafız Mehmet Paşa'nın halefi olan, 1841-1845 yılları arasında Erzurum valiliği görevini yürüten, Halil Kâmilî Paşa'nın görev süresi boyunca Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanmasıyla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Halil Kâmilî Paşa Erzurum eyaletinde Tanzimat'ın askerlik alanında getirmiş olduğu yeniliklerin uygulanmasına karşı çıkmıştır. Müteakiben, Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde bütün yönleri ile uygulanmasına karar verildiğinde, bundan imtina etmiştir. Tanzimat hükümlerinin uygulanmasına ilişkin Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan talimat, Halil Kâmilî Paşa'nın istifa etmesi ile muhatapsız kalmıştır. Bu durum Erzurum valiliği görevinde bir değişikliğe yol açmıştır.

Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan bu talimat, bu defa 1845 yılında Erzurum valiliği görevini yürütecek olan, Bekir Sami Paşa'ya gönderilmiştir. Halil Kâmilî Paşa'nın aksine Bekir Sami Paşa, Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanması için gayret göstermiştir. Ancak Çıldır ve Van sancağında meydana gelen hoşnutsuzlar, Tanzimat'ın mali hükümlerine ilişkin uygulamalarda karşılaşılan zorluklar karşısında, Meclis-i Vâlâ azasından Mehmet Kâmil Paşa özel olarak Erzurum eyaletine görevlendirilmiştir. Merkezden taşraya yapılan bu özel görevlendirme daha sonra Tanzimat hükümlerinin eyaletlerde uygulanmasının denetlendiği teftişlerin öncüsü mahiyetindedir.

Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum özel görevinin neticesi olarak, Van yöresi ahalisinin Tanzimat hükümleri hakkında bilgilendirilmesi ve ahalinin faydasına düzenlemeler getirdiği konusundaki izahların, bölgede asayişin kısmen teminine katkı sağladığı görülmektedir. Bölgede düzenin ve asayişin sağlanması için Nizamiye askeri sevk edilmiş, Han Mahmud ve biraderlerinin bölgeden uzaklaştırılması hemen gerçekleşmemiş, zaman almıştır. Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaleti genelinde uygulanması iddiasından vazgeçilmemiş, ancak özellikle vergi meselesinin tanzimi ve vergilerin tahsili konusunda zorluklar devam etmiştir. Mehmet Kâmil Paşa'nın görevlendirilmesinin isabetli, yürüttüğü faaliyetlerin ve aldığı tedbirlerin Tanzimat hükümlerinin uygulanması bakımından önemli ölçüde faydalı olduğu görülmektedir.

Tanzimat hükümlerinin Erzurum eyaletinde uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerin başında yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edenlerin olduğu; yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarrufunun yalnızca Van sancağında bulunmadığı, benzer şekilde Çıldır sancağında da bu surette arazi tasarruf edenlerin de uygulamada zorluklar çıkardığı açıktır. Dolayısı ile meseleyi "etnik" bir temele oturtmak yanıltıcı olacaktır. Karşılaşılan güçlüklerin temelinde idari, askeri ve mali bir kısım meselelerin, menfaatlerin olduğu göz ardı edilmemelidir.

Diğer yandan Bekir Sami Paşa'nın valilik tecrübesinin yetersizliği, Erzurum eyaletinin önemi ve Tanzimat hükümlerinin aksamadan uygulanması beklentisi, Erzurum eyaletine tecrübeli bir vali görevlendirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu tecrübeli vali, daha önce 1830-1836 yılları arasında Erzurum valiliği görevini yürütmüş olan, Esat Muhlis Paşa olmuştur. 1845-1846 yılları arasında ikinci defa Erzurum valiliği görevini yürüten Esat Muhlis Paşa, Meclis-i Vâlâ azası Mehmet Kâmil Paşa'nın kendisi vazifeye başlamadan önce aldığı tedbirleri uygulamayı sürdürmüş, önerilerini dikkate almıştır.

Erzurum eyaletinde Tanzimat hükümlerinin tam olarak uygulanması için Esat Muhlis Paşa'nın gayreti de yeterli olmamış, Süleyman Bahri Paşa'nın üç aylık kısa valiliği dâhil, halefi valilerin temel uğraşısı olmuştur. Erzurum eyaleti valilerinin Tanzimat reformlarının uygulanmasına karşı tutumları, merkezi bürokrasideki durumla benzerlik göstermektedir: bir yanda reformcu grup, diğer yanda reformlara ihtiyatla yaklaşan, mevcut uygulamaların devamını savunan grup. Diğer yandan, reformcu grubun merkezi bürokraside eksikliğini hissettiği tecrübeli, liyakatli bürokrat eksikliği, eyalet valileri açısından da kendisini göstermektedir. Tanzimat hükümlerinin uygulanmasında merkezdeki reformcu grubun beklentisi, reform karşıtı valilerin tutumları ve tecrübesiz valilerin uygulamaları nedeniyle, tam olarak karşılanamamıştır.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, HAT. 1439-59152.
BOA, İ. MSM. 82-2337.
BOA, İ. MSM. 49.1232.
BOA, İ. MSM. 49.1233.
BOA, İ. MSM. 49.1234.
BOA, İ. MVL. 32-547.
BOA, İ. MVL. 64-1224.
BOA, İ. MVL. 68-1295.
BOA, İ. MVL. 70-1321.
BOA, İ. MVL. 73-1393.
BOA, İ. DH. 3-121.
BOA, İ. DH. 3-123.
BOA, İ. DH. 31-1442.
BOA, İ. DH. 91-4565.
BOA, İ. DH. 97-4884.
BOA, İ. DH. 109-5526.
BOA, C. DH. 299-14948.
BOA, C. DH. 299-14949.
BOA, C. ML. 549-22563.
BOA, A. DVN. MHM. 8-94.
BOA, A. DVN. MHM. 11-16.
Devlet-i Aliyye Salnamesi, Sene 1263.
Takvim-i Vekâyi Sayı 281; Sayı 291; Sayı 345.

Kaynak ve Araştırma/İnceleme Eserler

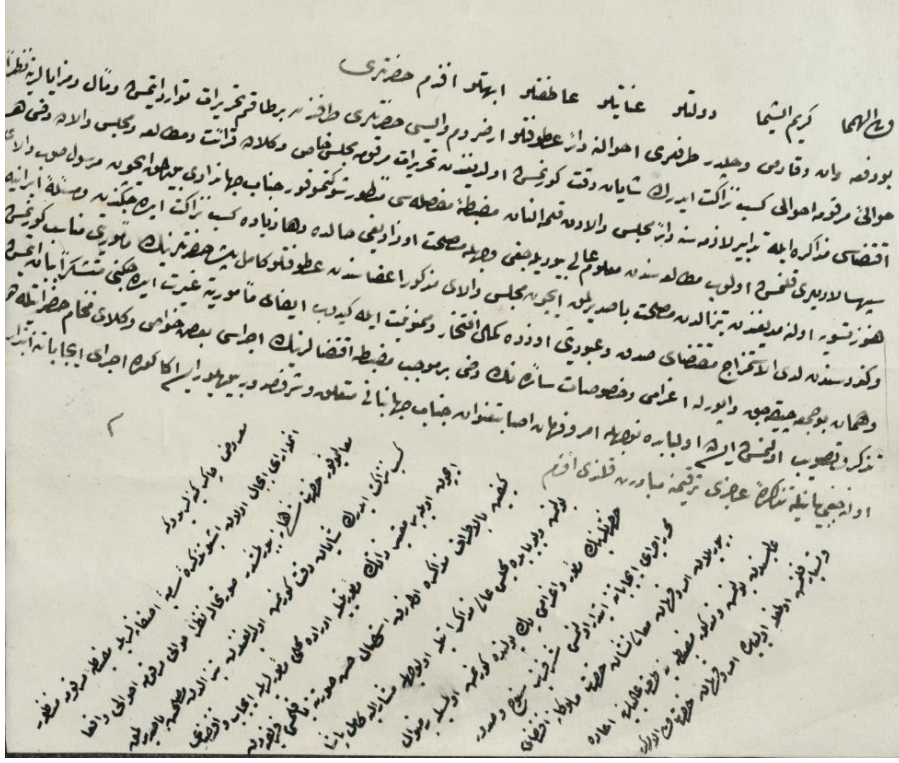
- Ahmed Lûtfî Efendi (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. C. 6-7-8, Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel, İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (1988). *1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çöğenli, M. S. (2001). Erzurum Eski Valilerinden Hasan Sâmih Paşa'nın Biyografisine Ait Önemli Bir Vesika. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18. Sayı, Erzurum 2001.
- Ercoskun, T. (2017). Mehmet Kâmil Paşa'nın Rumeli Teftişi (Ağustos 1851-Aralık 1853). *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri*, Antalya, s.259-279.
- Kader, Ş. (2014). *Kâmil Paşa'nın Rumeli Müfettişliği (1851-1854)*. Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Keleş, E. (2019). Abdurrahman Sami Paşa'nın Rumeli Teftişi. *Asia Minor Studies*, 7 (1), 46-71.
- Köksal, Y. ve Erkan, D. (2007). *Sadrazam Kıbrıslı Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*. İstanbul: İSİS Yayınları.
- Küçük, C. (1975). *Tanzimat Devrinde Erzurum*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Küçük, C. (1977). Tanzimat'ın İlk Yıllarında Erzurum'un Cizye Geliri ve Reâyâ Nüfusu. *Tarih Dergisi*, S. 31, 199-234.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî C. 2-3-4-5*. Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayır, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Serbestoğlu, İ. (2018). Tanzimat'ın Uygulanmasında Bir Yöntem Olarak Teftiş. *XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014) Bildirileri*. IV. c. II. Kısım, Ankara, 763-778.
- Setitdanlioğlu, M. (1992). Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri. *OTAM Dergisi*, C.3, S. 3, 323-332.
- Toraman, Ö. (2021). *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Toraman, Ö. (2023). *1835 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre Tortum Kazası*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

EKLER:

Ek 1/A: Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum memuriyetine dair İrade (BOA. İ. MSM. 49.1232.16).

Ek 1/B: Mehmet Kâmil Paşa'nın Erzurum memuriyetine dair İrade (BOA. İ. MSM. 49.1232.16).

Veliyyü'l-himema, kerimü'ş-şiyema, devletlü, 'inayetlü, 'atufetlü, übbehetlü efendim hazretleri
 Bu def'a Van ve Kars ve Çıldır tarafları ahvâline dair 'atufetlü Erzurum valisi hazretleri tarafından bir takım tahrirât tevârüd etmiş ve me'al ve mezâyâlarına nazaran havali-i merkume ahvali kesb-i nezaket ederek şâyân-ı dikkat görünmüş olduğundan tahrirât-ı merkume meclis-i hâss-ı vükelâda kıraet ve mütâlâ'a ve Meclis-i Vâlâ'da dahi iktizası müzâkere ile tedâbir-i lazimesine dair Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbata-i mufasssalası manzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı cihân-dari buyurulmak için mersul savb-ı vâlâ-yı sipeh-salarileri kılınmış olup mütalaasından malum-ı ali buyurulacağı vechle maslahat uzadığı halde daha ziyade kesb-i nezaket edeceğinden ve mesele-i İraniye henüz tesviye olunamadığından tez elden maslahat bastırılmak için Meclis-i Vâlâ-yı mezkûr azasından 'atufetlü Kâmil Paşa hazretlerinin me'muriyeti münâsib görünmüş ve kendisinden lede'l-istihrac mukteza-yı sıdk ve 'ubudiyeti üzere kemâl-i iftihar ve memnuniyet ile gidip ifa-yı me'muriyete gayret edeceğine müteşekkiren beyân etmiş ve hemen bu Cuma çıkacak vapurla i'zamı ve husûsât-ı sairinin dahi ber-müceb mazbata iktizalarının icrâsı bazı havas-ı vükelâ-yı fihâm hazeratıyla tezekkür ve tasvib olunmuş ise de ol bâbda ne vechle emr u fermân isabet-unvan-ı cenâb-ı cihân-bani müteallik ve şeref-südur buyurulur ise ona göre icrâ-yı icâbatına ibtidâr olunacağı beyâniyle tezkire-i acizi terkimine mübaderet kılındı efendim.

Marûz-ı çâker-i keminelerdir ki

Enmile-ârâ-yı ibcâl olan iş bu tezkire-i samiye-i âsâfaneleriyle mazbata-i merkume manzûr-ı maali-mevfûr-ı hazret-i şahane buyurulmuştur. Sûret-i hâle nazaran havali-i merkume ahvâli vakta kesb-i nezaket ederek şâyân-ı dikkat görünmüş olduğundan tez elden maslahat bastırılmak için öyle muteber zatın memuriyetiyle orada mahalli memurlarıyla icab-ı iktiza-yı keyfiyet bi'l-etraf müzakere olunarak istihsal hüsn-i sûretine bakılması farîzadan bulunmuş ve bu bâbda meclis-i ali müzakeratıyla ol vechle müşârun-ileyh Kâmil Paşa hazretlerinin memur ve izamı pek yolunda görünmüş olmasıyla ber minvâl-i muharrer icrâ-yı icâbatına ibtidâr olunması şeref-zîr-i sünuh ve südur buyurulan emr u fermân-ı maali-nişan-ı hazret-i mülükâne iktiza-yı 'alîsinden bulunmuş ve mezkûr mazbata yine taraf-ı 'alîlerine iade ve tisyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l emrindir.

Ek 2/A: Mehmet Kamil Paşa'nın yürüttüğü faaliyetler hakkında İrade (BOA, İ. MVL. 73.1393.17.)

17 | 1393 | 73 MVL. 1

ایضاً در وقت عیناً عطفاً انتم حضوری

اورضوم ایلمده کانه موقع عکبر ده مضار ناری قابل اولوب اولیجه جفته و از عطفوا اسدیما حضرتی نیار فغان تحریرت شاد و نیک حواله
 و ایلت مرقوم نیک و اربان و صرافیه هالیسه و موقع مذکوره ده بولنده عاکر نه میز نکلنک ترکم قیسه اولاده سانسکی شویجوه
 حضرت قرتک لزوم شیدی بولنی افاده سه متدین مشا اربان دیگه تحریرت وارد کی اوزر نه نظارت طلیله ماله ایل وقوع عیولانه شماره ناری
 اشولمه ایزسی کونج عقد اولانه مجلسی خاص و کلاده قرانه و عطفوا کالیما حضرت نکلنک تقریر لیه تحریره ساره به موقوف مجلسی و الاصلطه سی
 رضی تر ک اولانه در وقت مشا اربانک بر فضیل وقع اولاده عاکر نه مشا اربانک و جری ایلت مرقوم نیک صرافیه طلیله و اذعی سی
 بعضه صراف موقت نکلنک نویسه حاجت قاطیغی بیی اربانه مکالمه مورو سادانو انوری قندی و موقودیه سانه ایل مجلسی عاکر اولاده
 اتمام خدمت عیولانه اولی حالده و اربان اولاده اولی بیجی و موقودیه بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی
 مع اولاده ایلت نیروره نکلنک و اربان خویکی اولاده اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی
 تری اولیغی تقدیر و تنظیمات ضریه اجلاسده طولیده بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی
 اولاده مقصدی ایلده بر عکس مقدمه ایلمه سمدی حسب تنظیمات اوزده بر ایشی موقودیه و اربان موقودیه تری ایلده حکم و عاکر اولاده
 ترکم ایلیانه سانسکی بیجی تقدیر اولاده اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی
 جری ایلده مطلقاً نکلنک قذکر سنده واقعا صراف موقت مجر ده نکلنک نویسه نکلنک نویسه اولاده اولی بیجی اولی بیجی
 اذعی نکلنک تقابل اولی بیجی مجر ده و اربان سمدی مقدمه و بر عیولانه قرار ضریه کوره موقودیه اولی بیجی اولی بیجی
 حاجت قاطیغی و موقودیه عاکر اولاده اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی
 و صراف موقودیه و اربان سمدی مقدمه و بر عیولانه قرار ضریه کوره موقودیه اولی بیجی اولی بیجی
 موقودیه ایجاب کونمکده و فی الحقیقه تنظیمات نافعه مملکتی قضا و اوزده عکس مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 اوزده بر عکس مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 سنده و عاکر اولاده اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی اولی بیجی
 و تویسه اولیغی تقدیر و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 کونج عاکر مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 اقتضای ویت و دینتوی اوزده نصفان و عاکر مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 تویسه و عکس مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 فی افاده و اخطار قنده ده عاکر مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 سوسی و طرز و نه طرز و نه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 جلیله سالی اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 ماده اولی بیجی بر عیولانه موقودیه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه
 اعاده سولطت بر اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه و اربان سمدی مقدمه

İ.MVL.00073

Ek 2/B: Mehmet Kâmil Paşa'nın yürüttüğü faaliyetler hakkında İrade (BOA, İ. MVL. 73.1393.17.)

Seniyyü'l-himemâ devletlü 'inayetlü 'atufetlü efendim hazretleri
Erzurum eyaletinde kâin mevaki-i askeriyede zehair tedariki kabil olup olmayacağına dair 'atufetlü Esad Paşa hazretlerine tisyâr kılınan tahrirât-ı senaverinin cevabı ve eyalet-i merkumenin varidât ve masarifât-ı hâliyesine ve mevaki-i mezkûrede bulunan asakir-i nizâmiye-i şâhânenin teraküm etmiş olan maaşları tesviyesi için ne mikdar akçenin lüzûm-ı şedidi bulunduğu ifadesine mütedair müşârun-ileyhin diğer tahrirât-ı varidesi üzerine nezâret-i celîle-i maliye ile vuku bulan muhabere tezkiresi iş bu Cumartesi günü akd olunan Meclis-i Hâs-ı Vükelâ'da kıraet ve 'atufetlü Kâmil Paşa hazretlerinin takdiriyle tahrirât-ı saireye melfûf Meclis-i Vâlâ mazbatası dahi tezekkür olunarak nezaret-i müşârun-ileyhanın ber-tafsil vaki olan iş'arımdan müstefad olacağı vechle eyalet-i merkumenin masarifât-ı tabi'iyeye ve daimesi bazı masarif-i muvakkatanın tesviyesine hacet kalmadığı yani İran mükalesine me'mûr sa'adetlü Enverî Efendi ve me'murin-i saire ile Meclis-i İmar me'murları itmam-ı hizmetle avdet eyledikleri halde varidâtıyla idare olunabileceği ve bir mikdar açığı zuhur eylese bile cüz'î şey olmak lazım geleceği der-kâr olup ancak ma'a livâ-i Van eyalet-i mezbûrenin varidât-ı seneviyesi olan on yedi bin üç yüz bu kadar keseden varidât-ı sabıka-i hazine bulunan on bin şu kadar kese tenzil olduğu takdirde Tanzimat-ı Hayriye icrasından dolayı yedi bin bu kadar kese fazlası görünerek bu dahi bir senelik masarifâtıyla tekabül eyleyeceğine ve fakat oralarda mukaddemleri beşde bir 'öşr alınmakta iken şimdi hasbe't-Tanzimat onda bir alınacağı mülabesesiyle varidât-ı merkume hayli tenezzül edeceğine ve asakir-i merkumenin teraküm eyleyen maaşları epeyce akçeye tevakkuf ederek bunun tesviye-i muktezası dahi ehemmiyetli umûrdan görüldüğüne binaen icabatının müzakeresi beyan olunmağın ol bâbda cereyan eden mütala'atın fezlekesinde vaki'a masarif-i muvakkata-i muharrerinin tesviyesi lüzumu ber-teraf olduktan sonra varidât-ı mukarrere-i eyaletle masarif-i daimenin tekabül edeceği meczum ve İran meselesi hakkında verilen karar-ı ahire göre murahhas-ı Devlet-i Aliyye'nin artık pek çok müddet orada tevakkufuna hacet kalmayacağı ve mezkur meclis-i imar memurlarının masrafları muvakkat olarak bundan böyle ikametlerinin ziyadece uzamayacağı emr-i malum olduğuna ve masarif-i merkume derununda ve onun dahi bin keseden müteceviz masrafı dahil ise de henüz oranın maslahatı tamamıyla kabul-i tesviye etmediğinden şimdiki halde masrafının ru'yetine icab görünmediğine ve fi'l-hakika Tanzimat-ı Nafia-i Mülkiye iktizasınca onda bir 'öşr alınacağından ve ahali mukaddemlerde beşde bir 'öşr verdikleri surette şimdi onda bir 'öşr i'tasından naşî faide-mend olup müşârun-ileyh Esad Paşa hazretleri ise ashâb-ı dirayet ve fetanetten ve saye-i madelet-vaye-i hazret-i mülûkânedan sızıldı ve gaille tekevvün ettirmeksizin hüsn-i idareye himmet eyleyeceği bedihiyyattan bulunduğundan a'şar-ı şer'iyyeden tenezzül edecek varidâtın tarafına iş'ara ve tavsîye bulunduğu takdirde vergi-yi ahaliye yerleştireceği ve bu suret ahali-i merkumeye dahi bâr olmayacağı müsellemler ve aşıkâr idüğüne mebnî kendüye yazılacak cevab-name-i acizîde gerek aşar hususundan ve gerek bazı fahiş olan varidât-ı zulmiyyenin tenzilinden dolayı varidât-ı hazineye ârız olabilecek tedeyyününün iktiza-yı ru'yet ve dirayetleri üzere munsıfâne ve âdilane ve hakimâne ve ru'yet-karâne suretiyle lazım gelen mahaller vergisine idhali maddesine sarf-ı himmet eylemesinin tavsîye ve temhir kılınması ve asakir-i merkume maaşları için imkan-ı müsaid olduğu derece mebalîğ-i kâfiye tertib ve irsâli müşârun-ileyh Kâmil Paşa hazretleri tarafından şifâhen dahi ifade ve ihtar kılınarak asakir-i şâhânenin hiçbir mahalde duçar-ı müzayaka ve sefalet olmamaları cümle nezdinde itina olunacak umurdan bulunmasıyla Sivas ve Trabzon taraflarından ve sair civar mahallerden seri'an bin kese akçe tertib ve havale olunup taşra sergisinden olarak iktiza-yı tesviyesinin nezaret-i celîle-i müşârun-ileyhaya bildirilmesi suretleri beyne'l-hazar istihsan ve tizkar olunmuş ve Meclis-i Vâlâ-yı mezkurun anifü'l-beyân mazbatasında hükm-i terettüb eden maddelerin dahi ber-müceb-i müzakere tesviye-i icabı umûr-ı tabi'iyeden bulunmuş olmağla ol vechle icra-yı muktezaları muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i padişahî buyrulur ise iş'arı menut-ı himmet-i behiyyeleri idüğü ve evrak-ı merkume manzur-ı maali-mevfur-ı cenâb-ı şehriyarî buyurulmak için irsâl-i sû-yı vâlâları kılındığı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i musadakat-güsterileridir ki
Dame-pira-yı itiraz olan iş bu tezkire-i samiye-i asâfâneleriyle evrak-ı merkume Meşmul-i lehaza-i maali ifaza-i hazret-i şâhâne buyurulmuştur. Meclisce tezekkür ve isti'zan olduğu vechle müşârun-ileyh hazretlerine yazılacak cevâb-name-i 'alilerinde suver-i muharrerinin tavsîye ve temhir kılınması ve fi'l-hakika asakir-i şâhânenin hiçbir mahalde duçar-ı muzayaka ve sefalet olmamaları cümle nezdinde itina olunacak umûrdan bulunmasıyla mahal-i merkumeden seri'an ol mikdar akçenin tertib ve havalesiyle ol vechle iktiza-yı tesviyesinin nezaret-i müşârun-ileyhaya bildirilmesi yolunda görünmüş ve mazbata-i mezkurede hükm-i tertib eden maddelerin dahi ber-müceb müzakere tesviye-i icabı umûr-ı tabi'iyeden bulunmuş olmasıyla ber-vech-i istizan icra-yı iktizasına ibtidar olunması hususuna emr u irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne şeref-rîz-i sünûh ve sudûr buyurulmuş ve evrak-ı merkume yine savb-ı savab-nümâ-yı sadaret-penahilerine iade ve tisyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.